

OSNAŽIVANJE PARTICIPACIJE U KULTURI I ARHITEKTURI: AKTIVIRANJE JAVNIH RESURSA ZA I SA ZAJEDNICOM

Empowering Participation
in Culture and Architecture:
Activating Public Resources
for and with Community

Urednice / Edited by
dr Nina Mihaljinac
dr Sonja Jankov

Fakultet dramskih umetnosti, Institut za
pozorište, film, radio i televiziju, Beograd

Faculty of Dramatic Arts, Institute for
theatre, film, radio and television, Belgrade

2025.

ePica*

Oснаživanje participacije u kulturi i arhitekturi:
aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom

Empowering Participation in Culture and
Architecture: Activating Public Resources
for and with Community

Urednice / Edited by

dr Nina Mihaljinac
dr Sonja Jankov

Izdavač / Publisher

Fakultet dramskih umetnosti,
Institut za pozorište, film, radio
i televiziju, Beograd

Faculty of Dramatic Arts,
Institute for theatre, film, radio
and television, Belgrade

Recenzenti / Reviewers

dr Ana Žuvela,
Odjel za kulturu i komunikacije,
Institut za razvoj i međunarodne odnose,
Hrvatska
dr Ksenija Petovar, Arhitektonski fakultet,
Univerzitet u Beogradu
dr Radivoje Dinulović,
Fakultet tehničkih nauka,
Univerzitet u Novom Sadu

Ova monografija je nastala u okviru projekta
EPICA – Osnaživanje participacije u kulturi i
arhitekturi: Aktiviranje javnih resursa za i sa
zajednicom (ID 7744648), podržanog sredstvima
Fonda za nauku Republike Srbije.

This monography is published within the project
EPICA – Empowering Participation in Culture and
Architecture: Activating Public Resources for and
with Community (ID 7744648), supported by the
Science Fund of the Republic of Serbia.

Ova monografija je povezana sa ciljevima održivog razvoja 3, 5, 6, 11, 16 univerzalne strategije Ujedinjenih nacija (Agenda 2030, A/RES/70/1): Obezbediti zdrav život i promovisati blagostanje za sve u svim uzrastima; Ostvariti rodnu ravnopravnost i osnažiti sve žene i devojk; Osigurati dostupnost i održivo upravljanje vodom i kanalizacijom za sve; Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, sigurnim, otpornim i održivim; Promovisati mirna i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbediti pristup pravdi za sve i izgraditi efikasne, odgovorne i inkluzivne institucije na svim nivoima.

This monography is related to sustainable development goals 3, 5, 6, 11, 16 of the Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1, United Nations): Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages; Achieve gender equality and empower all women and girls; Ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all; Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable; Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels

SADRŽAJ / CONTENT

11	1. UVODNA REČ	Nina Mihaljinac
----	---------------	-----------------

15	1.2 Participacijom do participacije: o projektu EPICA	Sonja Jankov
----	--	--------------

25	2. Uloga istraživanja participativnih akcija zajednice The role of researching participatory community actions	Petar Cigić
----	---	-------------

37	3. Mapiranje participacije u kulturi i arhitekturi u Srbiji od 2000. godine do danas Mapping participation in culture and architecture in Serbia from 2000 to today	Vladimir Mentus
----	---	-----------------

STUDIJE SLUČAJA / CASE STUDIES

73	4. Participativne prakse za zaštitu i unapređenje javnog i zajedničkog dobra na području Savskog keja na Novom Beogradu Participatory practices for the protection and improvement of public and common property in the Sava quay area in New Belgrade	Danijela Milovanović Rodić, Milica Kočović De Santo, Marija Maruna, Petar Cigić, Milena Dragičević Šešić
----	--	---

105	5. Participativne prakse u odbrani javnog dobra i stvaranju zajedničkog na području sela Topli Do, opština Pirot Participatory practices in the defense of the public good and creation of the commons in the area of the village of Topli Do, municipality of Pirot	Milica Kočović De Santo, Danijela Milovanović Rodić, Marija Maruna, Petar Cigić, Milena Dragičević Šešić
-----	---	---

137

6. Participativni procesi u Kulturnom predelu Bača
Participatory processes in Cultural landscape of Bač

Višnja Kisić, Goran Tomka

173

7. Participacija građana u očuvanju nasleđa Almaškog kraja
Participation of citizens in heritage preservation of Almaški Neighborhood

Goran Tomka, Višnja Kisić

191

8. Umetnost u spomen budućnosti: Studija slučaja participativnog projekta u Staroj Pazovi – ULUS 2022-23
ART IN PRAISE OF THE FUTURE: Case study of a participatory project in Stara Pazova - ULUS 2022-23

Petar Cigić, Irena Ristić, Milan Đorđević

219

9. Aktiviranje zajednice kroz inkluziju: studija slučaja *Prostor*
Community activation through inclusion: case study Prostor

Nina Mihaljinac, Milena Dragičević Šešić

EPICA ŽIVA LABORATORIJA – PARTICIPATIVNO AKCIONO ISTRAŽIVANJE / EPICA LIVING LABORATORY – PARTICIPATORY ACTION RESEARCH

239

10. Mesne zajednice kroz vreme: šta je prioritet – zakonodavna reforma ili novi modeli lokalne samouprave?
"MESNE ZAJEDNICE" THROUGH TIME: What is the priority – legislative reform or new models of local self-government?

Aleksandar Mijailović, Milica Kočović De Santo

275

11. Od saradnje do rada u službi zajednice – pokušaj aktiviranja prostora mesne zajednice SAVA u bloku 45 kao društveno-kulturnog centra
 Nina Mihaljinac, Petar Cigić
- From collaboration to working in the service of the community – an attempt to activate the space of the Sava local community in Block 45 as a Social and Cultural Center
-

293

12. Od hlada do borbi: Šta su ljudima više-nego-ljudi?
 Goran Tomka, Višnja Kisić, Sanja Iguman Glušac
- From shadows to fights: What are more-than-humans to humans?
-

307

13. Participatory artistic practices initiated from within communities living in the modernist projects of collective and mass housing
 Sonja Jankov
- Participativne umetničke prakse pokrenute od strane zajednica koje žive u modernističkim projektima kolektivnog i masovnog stanovanja
-

323

14. Ka promeni javnih politika - preporuke proistekle iz projekta EPICA – Empowering Participation in Culture and Architecture
 Milena Dragičević Šešić, Petar Cigić, Milan Đorđević, Sanja Iguman Glušac, Sonja Jankov, Višnja Kisić, Milica Kočović De Santo, Marija Maruna, Bojana Matejić, Vladimir Mentus, Nina Mihaljinac, Danijela Milovanović Rodić, Irena Ristić, Goran Tomka
-

343

15. Naučni radovi nastali u okviru projekta EPICA: kontekstualni i problemski pregled
 Bojana Matejić
-

357

- APPENDIX 16. Upitnik o participaciji u okviru projekta EPICA 2022.
 17. Mapa participacije u kulturi i arhitekturi
-

373

BIOGRAFIJE AUTORA

MAPIRANJE PARTICIPACIJE U KULTURI I ARHITEKTURI U SRBIJI OD 2000. GODINE DO DANAS

Vladimir Mentus*

*Institut društvenih nauka,
Univerzitet u Beogradu

1 vmentus@idn.org.rs,
ORCID 0000-0002-9057-3659

MAPPING PARTICIPATION IN CULTURE AND ARCHITECTURE IN SERBIA FROM 2000 TO TODAY

The aim is to present the results of a quantitative study on the subjective dimension of participation in participatory processes in Serbia. More specifically, the research focuses on the perception of the effects of participatory processes, their limitations, reasons for quitting work on participatory processes, and, finally, the positive and negative experiences of participating in these processes. Respondents were recruited via email and snowball sampling. A total of 212 respondents from across the country completed an online self-administered questionnaire. The results indicate that the respondents are relatively satisfied with the effects of participatory processes. However, the most frequently cited limitations of participation include the lack of cooperation from public institutions, lack of financial resources, lack of motivation and willingness among citizens to participate, as well as an insufficient number of people involved. The most common reasons for stopping further work on a process are a drop in motivation and interest among participants, financial issues, unrealistic expectations, interpersonal trust issues, and a lack of transparency in decision-making. Among negative experiences, awareness of inequality in decision-making processes is predominant, as well as the assessment that positive outcomes of the processes were short-lived. On the other hand, many positive experiences were rated relatively highly and, overall, outweigh the negative ones. These primarily include assessment that new knowledge and skills were acquired through the participatory process, and that newly created cultural content was accessible to everyone. The data also pointed to some additional characteristics of participatory processes. The local community is overwhelmingly most frequently mentioned as the target group to which participatory processes in Serbia are primarily intended, followed by children and young people, as well as public institutions and decision-makers. According to the respondents, the key donors for

activities are international institutions and foundations, as well as state institutions. Finally, the data also indicate a general absence of personal collaboration between organizers of participatory processes and other participants.

Key words: participatory processes, quantitative research, Serbia

UVOD

Ovaj izveštaj odnosi se na rezultate anketnog istraživanja *Osnaživanje participacije u kulturi i arhitekturi* u okviru naučnog projekta pod nazivom *Empowering Participation in Culture and Architecture: Activating Public Resources for and with Community*, koje je sproveo tim istraživača i istraživača sa Instituta društvenih nauka, Filozofskog fakulteta i Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu.

Anketiranje je sprovedeno posredstvom interneta – ispitanici su samostalno popunjavali elektronski upitnik, na sopstvenim digitalnim uređajima (uz pomoć kompjutera, *smart* telefona ili nekog drugog uređaja koji ima pristup internetu).¹ Upitnik² koji se koristi u istraživanju pripremljen je na *open-source* platformi *LimeSurvey*, instaliranoj na IDN serveru. Ispitanici su regrutovani putem *e-maila* i *snowball* uzorkovanjem. Upitnik se popunjavao od 8. juna do 14. jula 2022. Ukupno je 212 ispitanika anketu popunilo parcijalno i 167 u potpunosti.

Ukupan broj pitanja (računajući posebne ajteme) u upitniku je 119 za organizatore, odnosno 105 za učesnike participativnih procesa, a pitanja su podeljena u pet grupa (stranica ili „ekrana“, koji su prikazani ispitaniku). Nastojalo se da grupe čini manji broj tematski i formalno sličnih pitanja, kako bi se ispitanicima olakšalo popunjavanje upitnika.

Osnovne teme koje je pokrивao upitnik su:

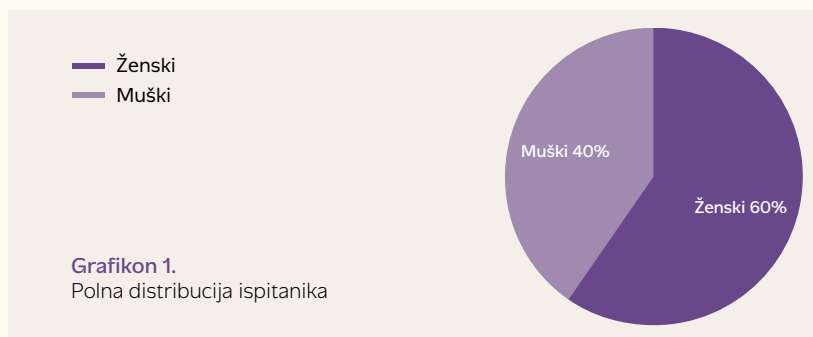
- Percepcija efekata participativnih procesa
- Percepcija ograničenja u participativnim procesima
- Razlozi prekida rada na participativnim procesima
- Karakteristike participativnih procesa iz ugla njihovih organizatora
- Karakteristike participativnih procesa iz ugla njihovih učesnika
- Pozitivna i negativna iskustva učešća u participativnim procesima
- Sociodemografski podaci ispitanika.

1 Kod ovakvog tipa anketiranja osigurava se motivisanost ispitanika i autentičnost pristiglih odgovora, za razliku od anketiranja metodom licem u lice – gde je jedan od najvećih problema kontrola kvaliteta rada anketara i osiguravanje da su prikupljeni odgovori zaista autentični odgovori ispitanika (Biffignandi and Bethlehem 2021, Fielding et al. 2016, Nardi 2018, Sue and Ritter 2012, Van Selm and Jankowski 2006, Wright and Marsden, 2010).

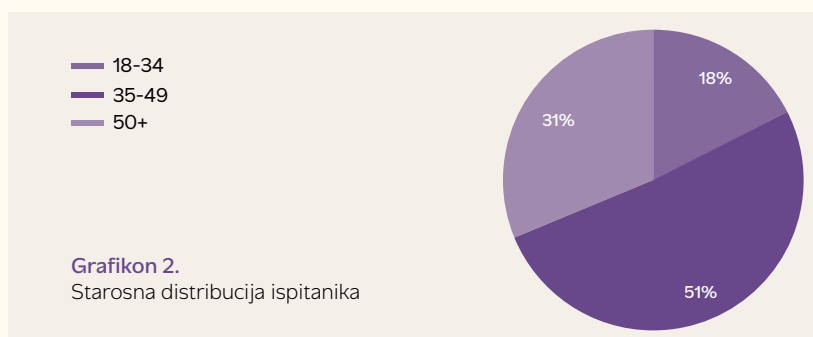
2 Upitnik su konstruisale/i: Irena Ristić (FDU), Milica Resanović (IFDT), Stefan Jan-ković (Filozofski fakultet u Beogradu), i Vladimir Mentus (IDN).

SOCIODEMOGRAFSKA DESKRIPTIVNA STATISTIKA

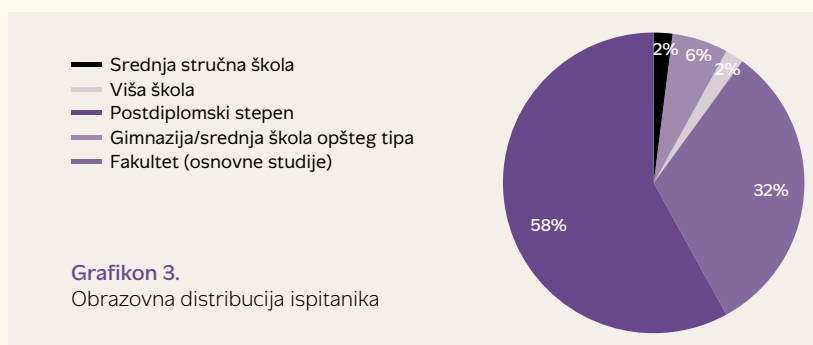
Od ukupnog uzorka 60% je ispitanica ženskog, a 40% ispitanika muškog pola (grafikon 1).

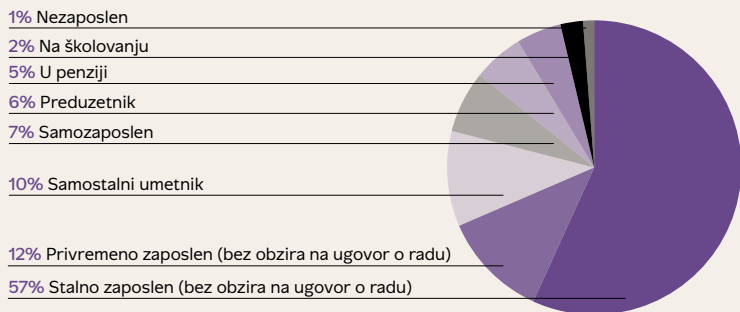
Na grafikonu 2 prikazana je distribucija starosnih kategorija ispitanika. 18% njih spada u starosnu kategoriju najmladih (18 do 34 godine starosti), 51% srednje starih (35 do 49 godina starosti) i 31% u grupu najstarijih ispitanika (preko 50 godina starosti).

Sledeći grafikon (broj 3) prikazuje stepen obrazovanja ispitanika. Najveći deo uzorka čine visokoobrazovani ispitanici. Konkretno, srednju stručnu školu je završilo 2% njih, gimnaziju odnosno srednju školu opšteg tipa 6%, višu školu 2%, fakultet (osnovne studije) 32%, i postdiplomski stepen je završilo 58% ispitanika.

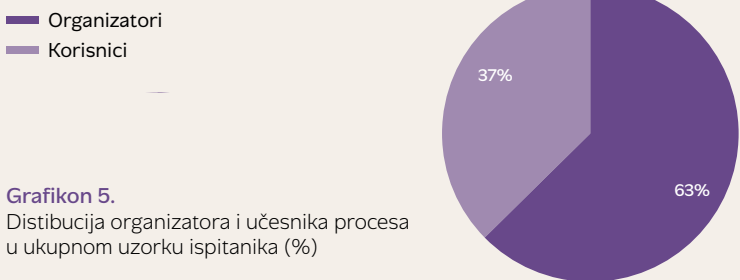
Grafikon 4 prikazuje status zaposlenosti. Stalno je zaposleno 57%, privremeno zaposleno 12%, samostalni umetnik je 10%, samozaposleno je 7%, nezaposleno 2%, u penziji je 3% i još uvek se školuje 2% ispitanika.

Grafikon 4.
Status zaposlenosti ispitanika

Najveći broj ispitanika je iz Beograda (90) i Novog Sada (25). Ostali gradovi iz kojih potiču ispitanici su: Pančevo (7), Subotica (5), Kikinda (3), Kragujevac (3), Sremski Karlovci (2), Valjevo (2), Niš (2), Pirot (2), Apatin (1), Dimitrovgrad (1), Gornji Milanovac (1), Ivanjica (1), Lebane (1), Markovac (1), Nakovo (1), Pakleštica (1), Požega (1), Šabac (1), Senta (1), Sombor (1), Sremska Mitrovica (1), Stara Pazova (1), Vinča (1), Vrnjačka Banja (1), i Zrenjanin (1).

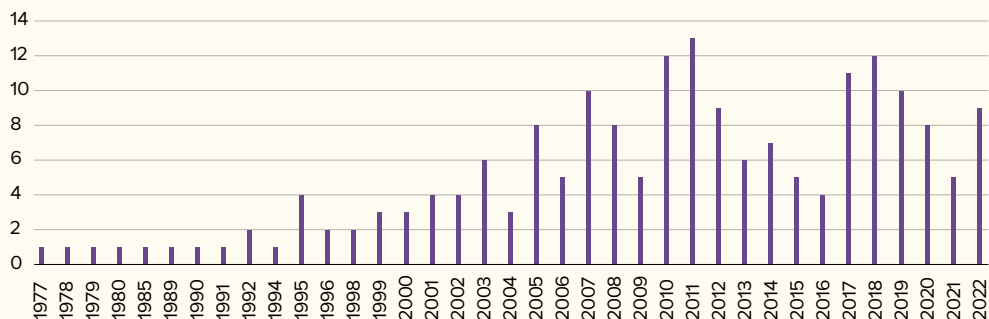
Konačno, u uzorku je bilo 139 organizatora participativnih procesa, odnosno 63% od ukupnog uzorka, i 83 učesnika procesa (37% uzorka) (Grafikon 5).

Grafikon 5.
Distribucija organizatora i učesnika procesa u ukupnom uzorku ispitanika (%)

PERCEPCIJA EFEKATA PARTICIPATIVNIH PROCESA

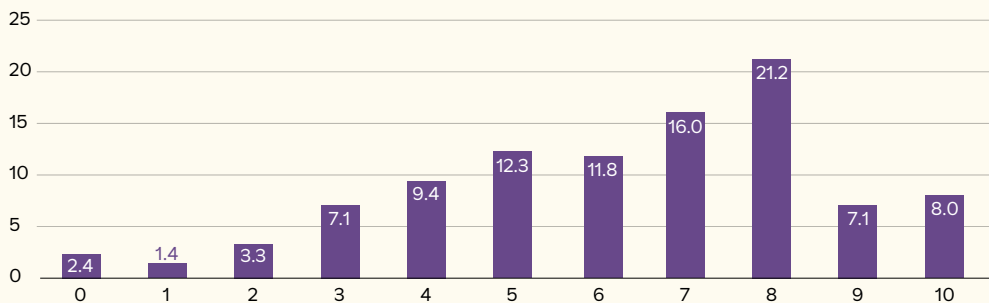
Sledeći grafikon (broj 6) prikazuje distribuciju godina u kojima su ispitanici prvi put učestvovali u nekom participativnom procesu. Krajem sedamdesetih, kao i tokom 80-ih i 90-ih, je bio relativno manji broj projekata gde su oni učestvovali prvi put. Sa početkom dvehiljaditih primetan je skok, koji je uglavnom ostao do danas relativno visok, sa izuzetkom sredine 2010-ih.

Grafikon 6.

Distribucija godina u kojima su ispitanici prvi put učestvovali u nekom participativnom procesu

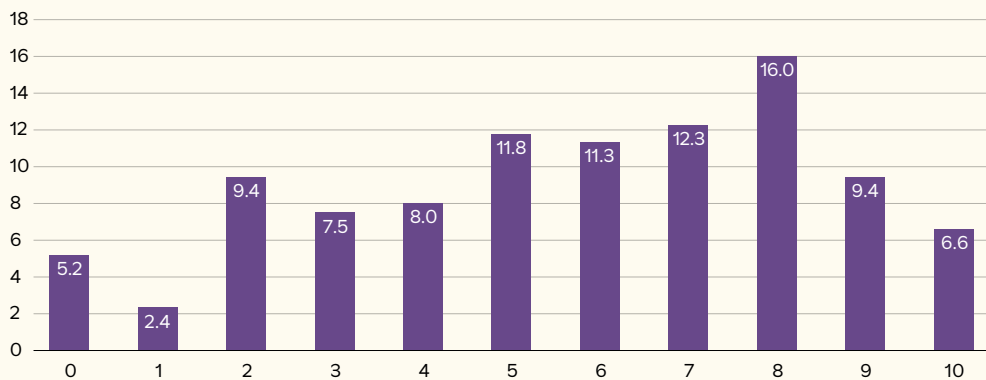
Sledeći deo analize odnosi se na percepciju efekata participativnih procesa od strane ispitanika. U ovom delu upitnika ispitanici su pozvani da procene poslednji participativni proces u kome su učestvovali. Takav pristup izabran je da bi se izbeglo uopštavanje i sekundarne elaboracije, odnosno da bi se generisali odgovori vezani za konkretno iskustvo, tek stečeno, te i manje podložno procesima zaboravljanja (i interferencije). Dobijeni podaci ukazuju da su ispitanici uglavnom zadovoljni delotvornošću poslednjeg (završenog) participativnog procesa u odnosu na svoja početna očekivanja (grafikon 7). Prosečna ocena je 6,25 na jedanaestostepenoj skali, a, konkretnije, 14% njih dalo je ocenu 3 ili niže, 12% ocenilo je neutralno (odnosno peticom), a preko polovine je ocenilo delotvornost ocenom 7 ili više.

Grafikon 7.

Ocena delotvornosti poslednjeg (završenog) participativnog procesa

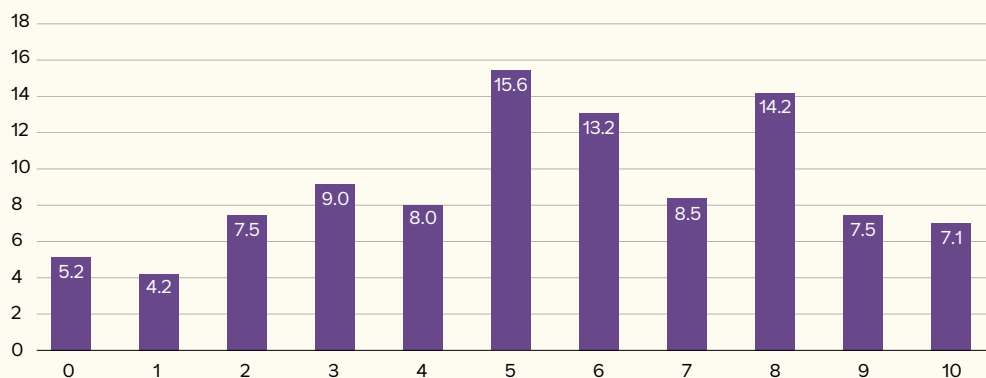
Što se tiče mere u kojoj je taj poslednji proces doveo do jačanja solidarnosti u (lokalnoj) zajednici, ispitanici su davali nešto niže ocene (grafikon 8). Prosečna ocena je 5,68 na istoj skali. Četvrtina njih dala je ocenu 3 ili niže posmatrano prema ovom indikatoru, 12% je dalo neutralno ocenu, a 44% sedmicu ili više.

Grafikon 8.

Ocjena mere u kojoj je poslednji proces doveo do jačanja solidarnosti u (lokalnoj) zajednici

Takođe, delotvornost tog procesa u odnosu na pokretanje javne debate o društvenim problemima je ocenjena na sledeći način (grafikon 9). Najveći broj ispitanika dao je neutralnu ocenu. Ovde je takođe četvrtina ispitanika dala ocenu 3 ili niže, a 37% – 7 ili više. Prosečna ocena je 5,47.

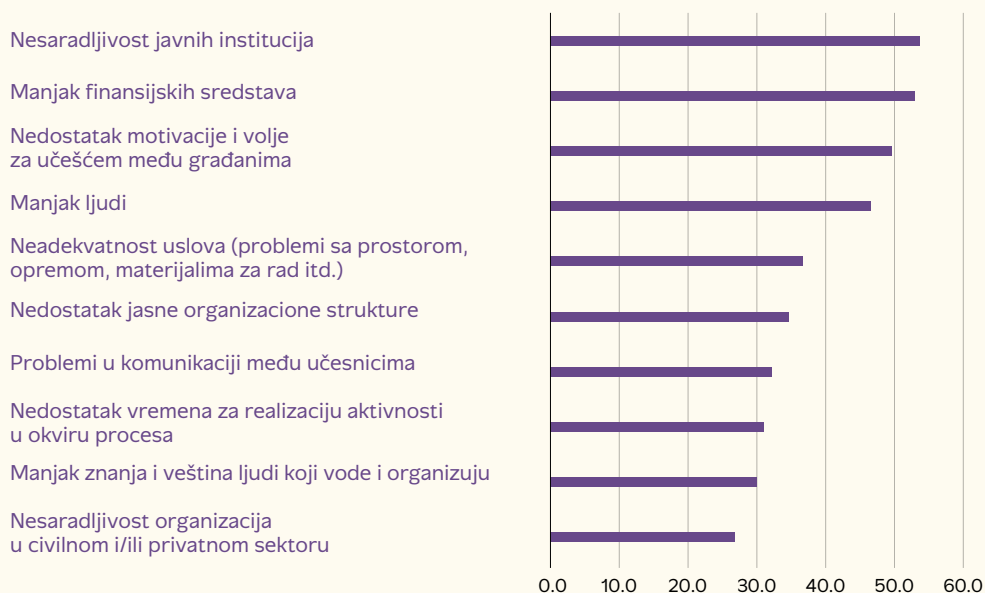
Grafikon 9.

Ocjena delotvornosti procesa u odnosu na pokretanje javne debate o društvenim problemima

PERCEPCIJA OGRANIČENJA U PARTICIPATIVNIM PROCESIMA

Sledeće pitanje se odnosilo na percepciju ograničenja sa kojima su se ispitanici susretali tokom nekog od participativnih procesa. Grafikon 10 prikazuje udeo ispitanika koji su se složili da su se susretali sa pojedinim ograničenjima. Preko polovine njih odgovorilo je da se susrelo sa nesaradljivošću javnih institucija (53,3%) i manjkom finansijskih sredstava (52,8%). Blizu polovine njih se susrelo sa nedostatkom motivacije i volje za učešćem među građanima (49,6%) i manjkom ljudi (46,3%). Nešto preko

trećine ispitanih se susretalo sa neadekvatnošću uslova (problemima sa prostorom, opremom, materijalima za rad itd.) (36,2%) i nedostatkom jasne organizacione strukture (34,6%). Nešto manje njih susrelo se sa problemima u komunikaciji među učesnicima (31,7%), nedostatkom vremena za realizaciju aktivnosti u okviru procesa (30,5%), manjkom znanja i veština ljudi koji vode i organizuju (30,1%) i, najzad, nesaradljivošću organizacija u civilnom i/ili privatnom sektoru (26,4%).

Grafikon 10.

Percepcija ograničenja sa kojima su se ispitanici susretali tokom participativnih procesa (mogućnost višestrukog odabira) (%)

Dodatno, na pitanje otvorenog tipa da ispitanici unesu ograničenja koja nisu pokrivena pitanjem, davani su sledeći odgovori:

- Aktivna opstrukcija od strane administracije i samouprave;
- Još uvek prisutna marginalizacija ovakvih procesa, grupacija i vrednosti; manipulacija javnih institucija kroz neiskrenu otvorenost za saradnju;
- Nedefinisana i neartikulisana očekivanja i facilitatora (organizatora) i učesnika;
- Nepripremljenost učesnika;
- Nerazumevanje značaja participacije za rešavanje određenih problema / pokretanja novih tema i slično;
- Nedostatak znanja zaposlenih u institucijama kulture, obrazovanja, javne uprave i javnih preduzeća;
- Nestručnost kadrova koji vode procese, kako u javnim institucijama tako i u civilnom sektoru;

- Partijsko određivanje koji će projekat „proći” i „odrađivanje” projekta samo da bi se opravdalo korišćenje budžeta;
- Otvorena subverzija organa lokalne uprave;
- Direktno sukobljavanje sa idejama procesa;
- Perfidno prikriiven animozitet prema samim učesnicima procesa;
- Postojanje najgore vrste oponenata, kolaboracionista sa vršiocima vlasti u svim sredinama. Najgora moguća situacija sa vršiocima vlasti svih nivoa;
- Otvoreno neprijateljstvo rukovodioca javnih institucija, JP, koje je uključivalo čak i pretnje;
- Sujeta, nebriga o volonterima, netransparentnost, nepostojanje zajedničke vizije, odsustvo fokusa;
- Sve se svede na zadovoljavanje forme, bez stvarne namere da se implementiraju želje;
- Uglavnom su ljudi koji se bave društveno angažovanim temama deo istog mehura, svi se znamo, svi posećujemo događaje jedni drugih; bilo bi dobro da se taj mehur poveže sa drugim ljudima;
- Usredsređenost na sopstvenu situaciju i poziciju;
- Zaposleni u državnim ustanovama kulture su uljuljani i neinventivni.

U pomenutim odgovorima prevladava dodatno nezadovoljstvo usmereno pre svega ka javnim institucijama.

RAZLOZI PREKIDA RADA NA PARTICIPATIVNIM PROCESIMA

Sledeće pitanje odnosilo se na razlog prekida daljeg rada na nekom procesu ili većih teškoća koje su zaustavljale rad (grafikon 11).

Grafikon 11.

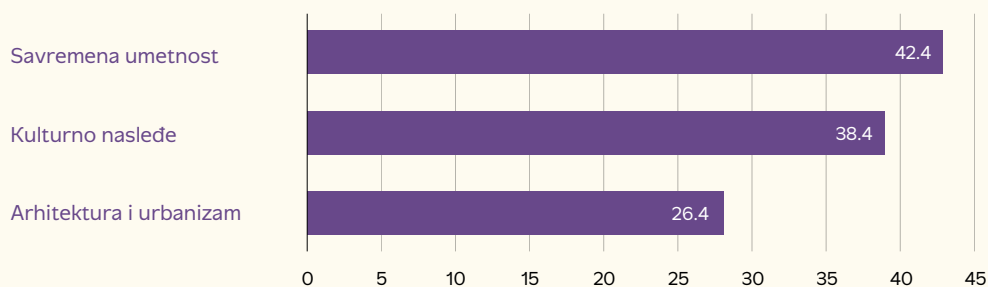
Razlog prekida daljeg rada na nekom procesu ili većih teškoća koje su zaustavljale rad (mogućnost višestrukog odabira) (%)

Preko četvrtine ispitanih je ovde navelo kao razlog pad motivacije i interesovanja učesnika (26,4%) i finansijske probleme (25,6%), a jedna petina nerealistična očekivanja (19,9%). Problemi u poverenju dolaze sledeći (14,6%), zatim, manjak transparentnosti u odlučivanju (13,0%), neefikasno vođenje procesa i aktivnosti (11,8%) i loše planiranje (11,4%). Oko desetine ispitanika navelo je kao razlog prekida rada nedovoljnu stručnost ljudi koji vode i organizuju (10,6%) i nejasno postavljene ciljeve (10,6%). Nešto manji udeo ispitanika naveo je i promene pravaca (8,9%), nedovoljnu informisanost učesnika (7,3%). Konačno, nerealistične rokove je navelo kao razlog prekida samo 5.3% ispitanih.

KARAKTERISTIKE PARTICIPATIVNIH PROCESA IZ UGLA NJIHOVIH ORGANIZATORA

Na sledeću bateriju pitanja odgovarali su ispitanici koji su bili organizator nekog od participativnih procesa tokom poslednjih pet godina. Kako je pomenuto, u uzorku je bilo 139 organizatora participativnih procesa.

Pitani u okviru koje oblasti je participativni proces koji su organizovali tokom poslednjih pet godina bio realizovan, organizatori su davali sledeće odgovore. Oblast savremene umetnosti izabrana je u 42,4% slučajeva, arhitektura i urbanizam u 26,4% slučajeva, a kulturno nasleđe u 38,4% slučajeva (grafikon 12). Ovde treba voditi računa da su podaci dobijeni iz namenskog *snowball* uzorka te je zastupljenost oblasti više izraz dostupnosti ispitanika, no njihove realne prisutnosti u participativnim procesima.

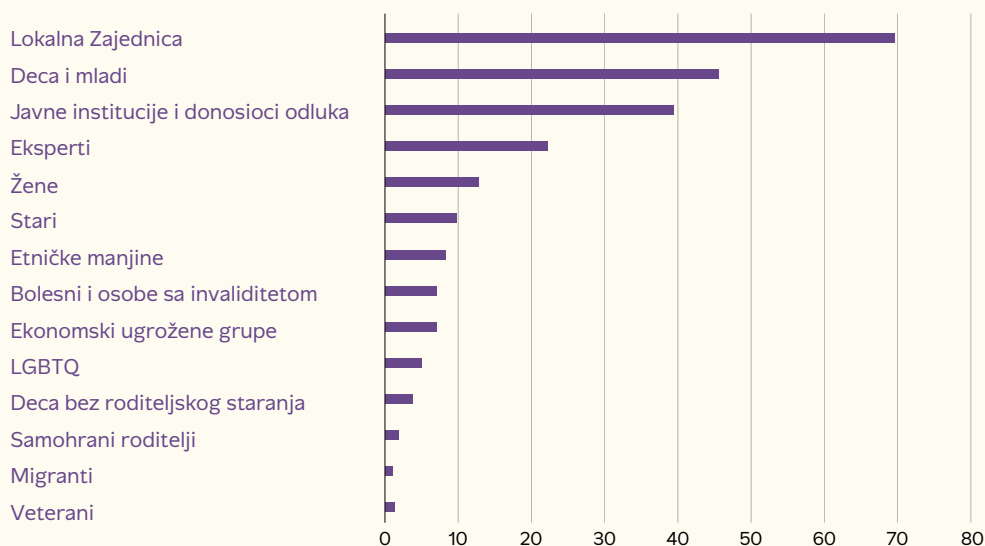
Grafikon 12.

Oblasti u okviru kojih je participativni proces bio realizovan (mogućnost višestrukog odabira) (%)

Sa obzirom da je ostavljena mogućnost unosa i drugih odgovora, sledi i njihov prikaz. Prva grupa odgovora bi se mogla grupisati kao kultura u opštem smislu (strategija kulturnog razvoja, plan razvoja kulture grada, pokretanje Nezavisnog kulturnog centra, pozorišna kultura, muzika, ekološki i komunalni problemi / rešenja kroz umetnost), druga grupa kao migracije i mobilnost (dokumentovanje nasilnih nezakonitih vraćanja migranata u prethodnu zemlju), treća kao politika i civilno društvo (ljudska prava, demokratizacija, kapaciteti lokalne i mesne samouprave), četvrta kao

politike sećanja (kultura sećanja, industrijsko nasleđe), peta kao ekonomije (finansijska forenzika, socijalna ekonomija) i šesta kao životna sredina i održivi razvoj (a u vezi sa tim reciklaža, održiva urbana mobilnost, zaštita prirodnih dobara, urbanističko planiranje, klimatske promene, rezilijentnost zajednice na prirodne katastrofe, kvalitet vazduha, prirodno nasleđe, komunalni problemi).

Ispitanici su pitani kojoj populaciji je primarno bio namenjen participativni proces koji su organizovali. Lokalna zajednica je pomenuta kao jedan od objekata namene procesa u čak 70% slučajeva. Slede deca i mladi, koji su pomenuti u 46% slučajeva. Javne institucije i donosioci odluka su bili objekt namene procesa u 40% slučajeva, a eksperti u 22%. Slede žene sa 13%, populacija starih sa 10%, etničke manjine sa 8% te bolesni i osobe sa invaliditetom, kao i ekonomski ugrožene grupe, sa po 7% slučajeva. Samo retko, procesi su bili namenjeni LGBTQ populaciji (4%), deci bez roditeljskog staranja (3%), samohranim roditeljima (2%), migrantima (1%), i veteranima (1%).

Grafikon 13.

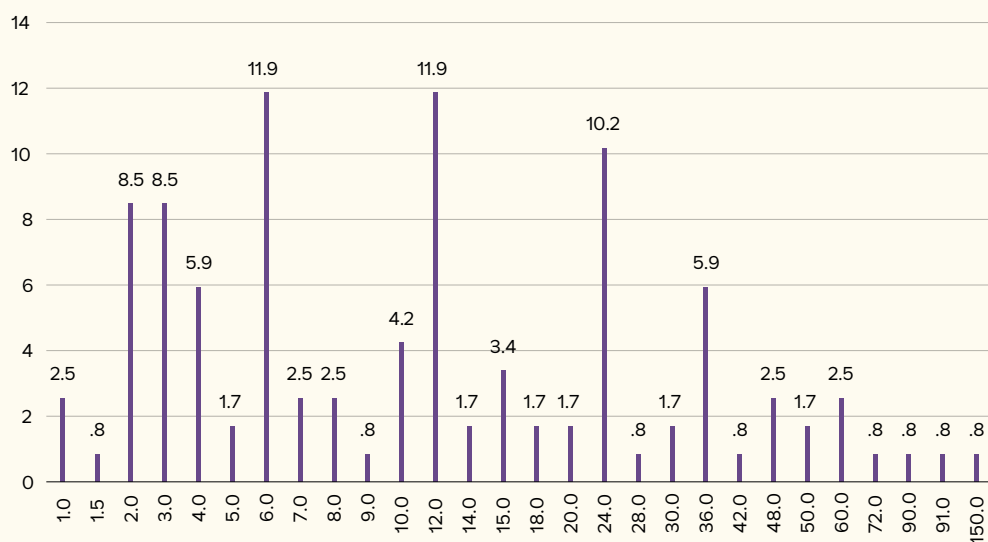
Grupe kojima je primarno bio namenjen participativni proces
(mogućnost višestrukog odabira) (%)

Od ostalih, navedeni su sledeći odgovori (otvoreni):

- Kompletno stanovništvo je bilo ugroženo i zainteresovano za učešće u procesu
- Organizacije civilnog društva, organizacije socijalne ekonomije
- Radnici
- Šira javnost
- Studenti
- Učenici

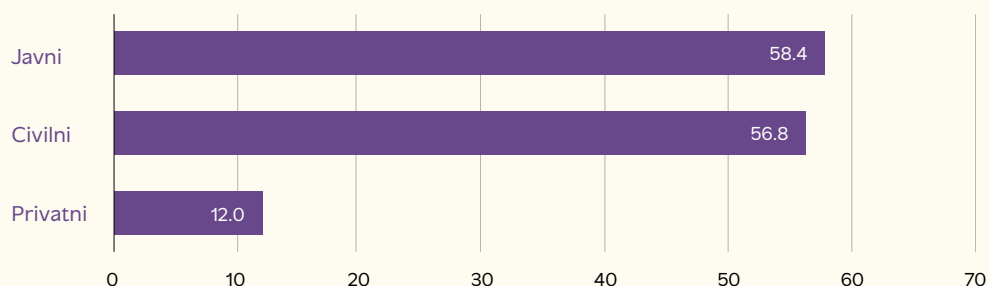
- Turistička ponuda
- Umetnici (posebno pozorišni)
- Pedagozi
- Svakodnevni čovek koji nije imao dodira sa kulturnim aktivnostima

Što se tiče dužine trajanja procesa koji je završen, ili, ukoliko i dalje traje, do ovog trenutka, najčešće je to 6 i 12 meseci, u po 12% slučajeva (grafikon 14). 24 meseca traje oko jedne desetine procesa, a preko toga ukupno 20% procesa. Medijana svih navedenih vrednosti je 11 meseci, a prosek 17,9 meseci.

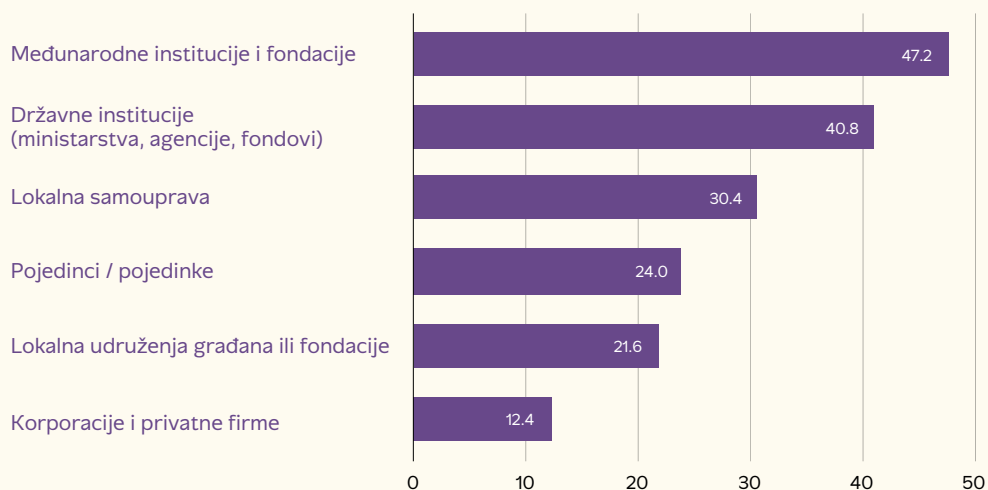
Grafikon 14.
Dužina trajanja procesa (broj meseci)

Kao sektor u okviru koga je organizovani proces realizovan naznačen je javni sektor u 58% slučajeva, civilni sektor u 57% i privatni sektor u 12% slučajeva (grafikon 15).

Grafikon 15.
Sektor u okviru koga je proces realizovan (mogućnost višestrukog odabira) (%)

Kada je reč o ključnim donatorima za aktivnosti u okviru organizovanog procesa, organizatori su navodili na prvom mestu međunarodne institucije i fondacije (koje su naznačene u 47,2% slučajeva). Slede državne institucije (ministarstva, agencije, fondovi), u 40,8% slučajeva, zatim, lokalna samouprava (30,4%), pojedinci i pojedinke (24%), lokalna udruženja građana ili fondacije (21,6%), i konačno, korporacije i privatne firme (10,4%).

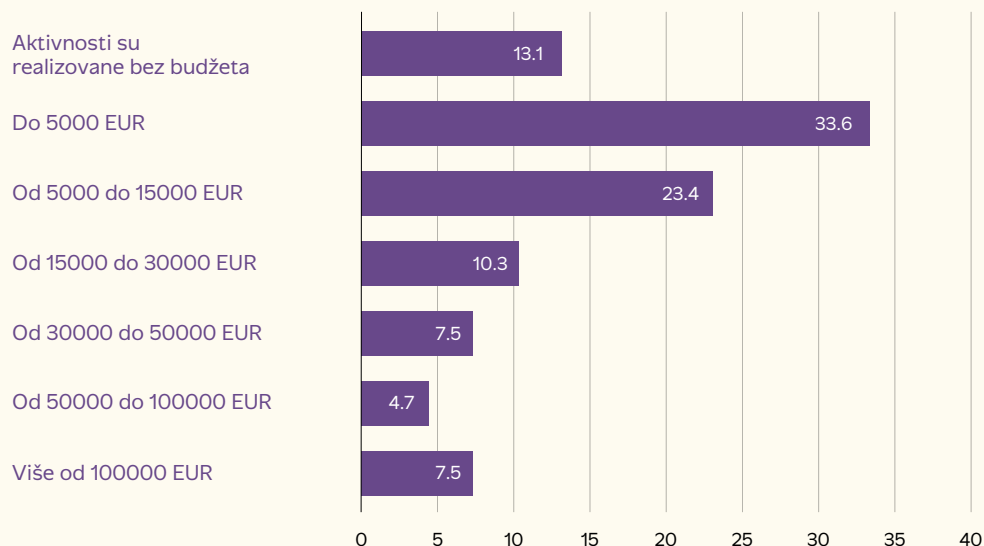
Grafikon 16.

Ključni donatori za aktivnosti u okviru procesa
(mogućnost višestrukog odabira) (%)

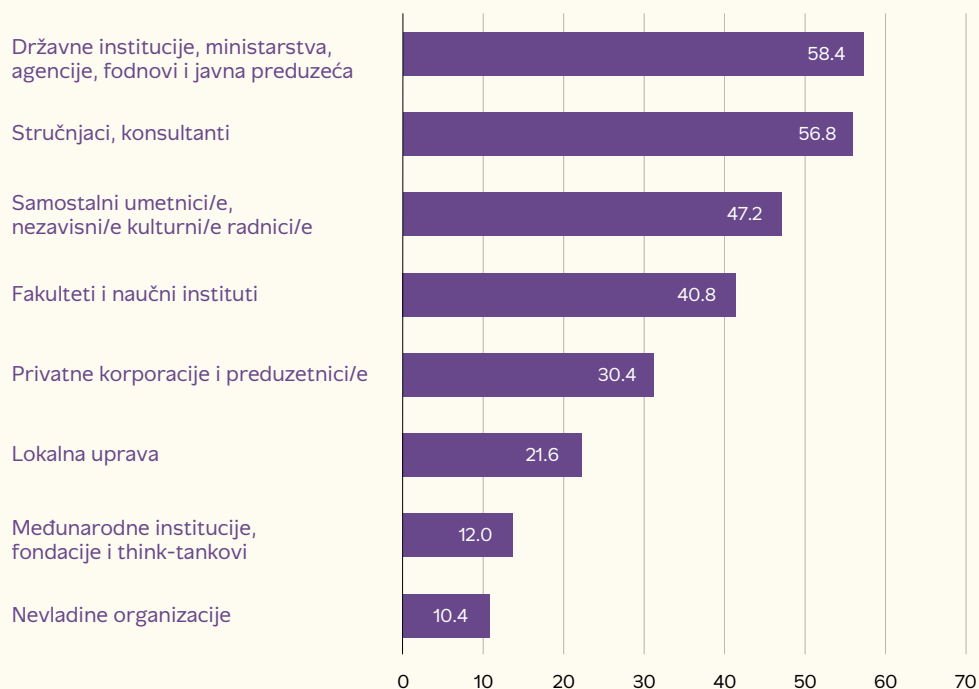
Među ostalim (otvorenim) odgovorima navođeni su i lično finansiranje odnosno samofinansiranje kolektiva, kao i odsustvo finansiranja.

Iznosi planiranih budžeta za aktivnosti u okviru procesa koji su navedeni od strane organizatora su u velikoj meri međusobno diferencirani. Najčešće su iznosi visine do 5000 evra, u, otprilike, trećini slučajeva. U nešto ispod četvrtine slučajeva, iznosi su između 5000 i 15000 evra, a u 13,1% slučajeva su aktivnosti realizovane bez ikakvog budžeta. Tako, 70% svih aktivnosti finansira se iznosima manjim od 15000 evra. Veći iznosi su ređi, i, konkretno, distribuirani na način prikazan na grafikonu 17.

Među partnerima sa kojima je ostvarena ili planirana saradnja na procesu navedeni su državne institucije, ministarstva, agencije, fondovi i javna preduzeća u 58,4% slučajeva, zatim, stručnjaci i konsultanti u 56,8% slučajeva. U blizu polovine slučajeva ostvarena ili planirana saradnja je sa samostalnim umetnicima i nezavisnim kulturnim radnicima (47,2%), a u dve petine slučajeva sa fakultetima i naučnim institutima (40,8%). U 30,4% slučajeva sarađuje se sa privatnim korporacijama i preduzetnicima, u nešto preko petine slučajeva sa lokalnom upravom, a u oko desetini slučajeva sa međunarodnim institucijama, fondacijama i *think-tankovima* (12,0%) i nevladinim organizacijama (grafikon 18).

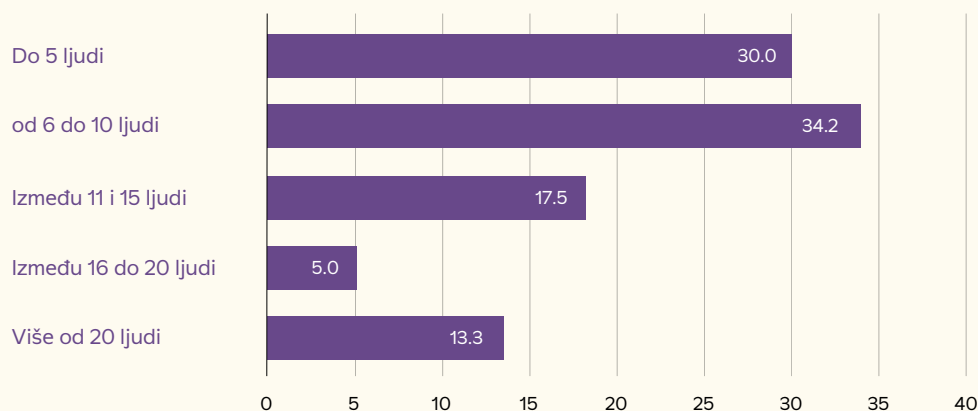
Grafikon 17.
Kategorije iznosa planiranih budžeta za aktivnosti
u okviru organizovanih procesa (%)

Grafikon 18.
Partneri na organizovanim procesima (mogućnost
višestrukog odabira) (%)

Među ostalim subjektima sa kojima je uspostavljena saradnja (otvoreni odgovori), navođeni su grupe samoorganizovanih aktivista solidarnih sa migrantima, muzeji i galerije, na bazi ličnih kontakata i dobrovoljnog pristupanja akciji, pripadnici manjinskih grupa, alternativni kulturni centri, sindikati, mediji, škole i ustanove kulture.

Tokom rada, u timu je ukupno bilo angažovano 5 ljudi ili manje u 30% svih procesa koje su organizovali ispitanici, zatim, između 6 do 10 ljudi u 34,2% slučajeva, između 11 i 15 ljudi u 17,5% slučajeva, između 16 i 20 ljudi u 5% slučajeva, i konačno, više od 20 ljudi u 13,3% slučajeva (grafikon 19).

Grafikon 19.

Broj ljudi angažovan u organizovanim procesima (%)

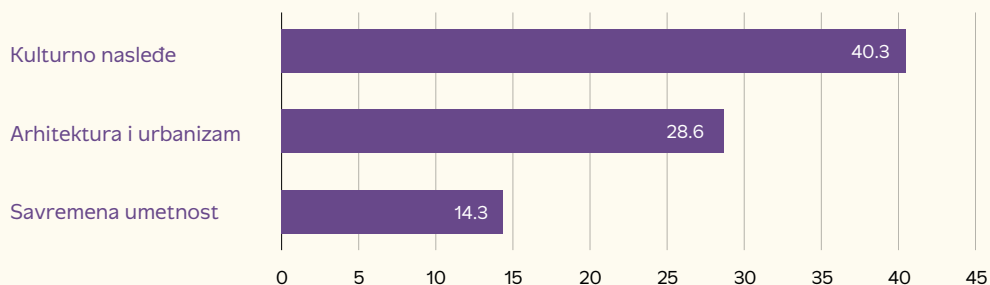
KARAKTERISTIKE PARTICIPATIVNIH PROCESA IZ UGLA NJIHOVIH UČESNIKA

Sledeću bateriju pitanja popunjavali su isključivo učesnici participativnih procesa, bar jednog tokom poslednjih pet godina.

Oblast na koju se odnosila realizacija procesa o kojem su se davali odgovori od strane učesnika je kulturno nasleđe u 40,3% slučajeva, arhitektura i urbanizam u 28,6% slučajeva, savremena umetnost u 14,3% slučajeva.

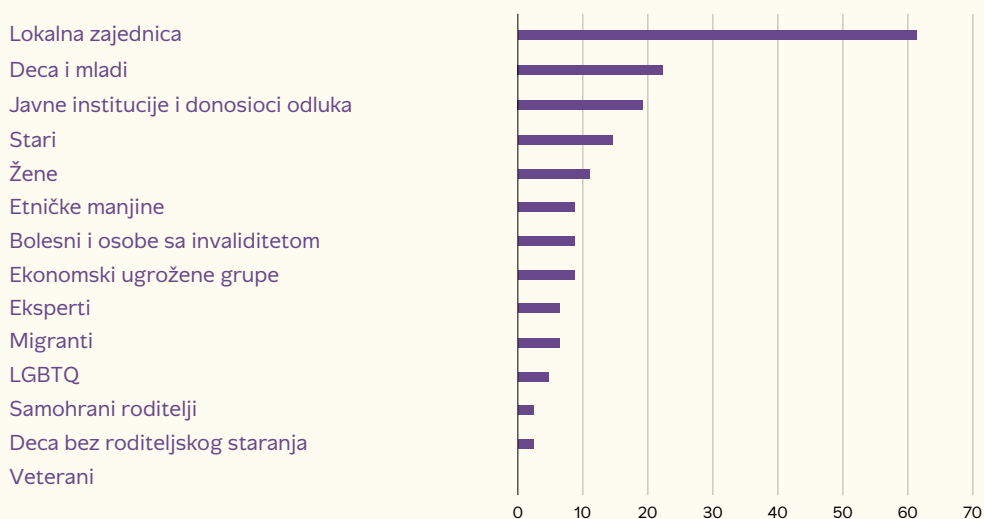
Kao ostali otvoreni odgovori navođeni su:

- Kulturna participacija
- Obrazovanje
- Osnaživanje lokalne zajednice
- Planiranje kulturnog razvoja
- Primena dramskih tehnika i metodologija u obradi matematičkog gradiva
- Primenjeno pozorište
- Uticaj projekta na socijalni razvoj
- Zaštita biodiverziteta
- Građanski aktivizam

Grafikon 20.

Oblasti u okviru kojih je participativni proces realizovan (za učesnike) (mogućnost višestrukog odabira) (%)

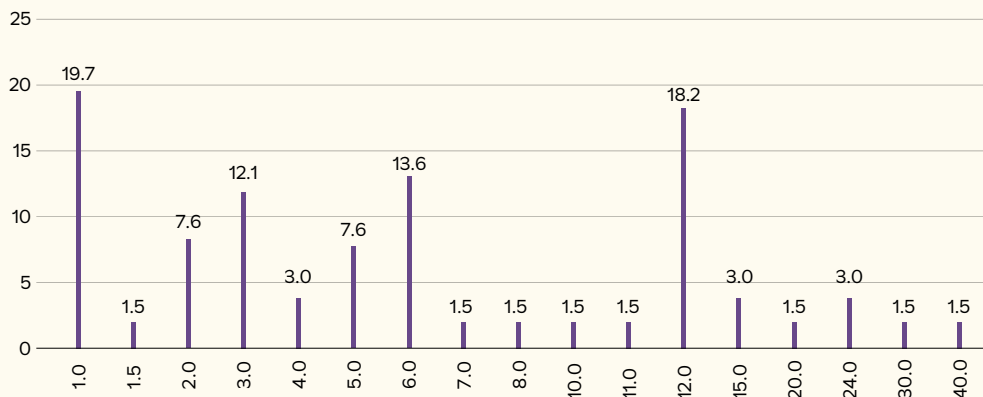

Grafikon 21.

Grupe kojima je primarno bio namenjen participativni proces (poduzorak učesnika) (mogućnost višestrukog odabira) (%)

Upitani kojoj populaciji je primarno bio namenjen taj proces tokom poslednjih pet godina, učesnici su davali sledeće odgovore: lokalna zajednica (61%), deca i mladi (22,1%), javne institucije i donosioci odluka (19,5%), stari (14,3%), žene (10,4%), etničke manjine (9,1%), bolesni i osobe sa invaliditetom (9,1%), ekonomski ugrožene grupe (9,1%), eksperti (6,5%), migranti (6,5%), LGBTQ populacija (2,6%), samohrani roditelji (1,3%) i, najzad, deca bez roditeljskog staranja (1,3%).

Među ostalim akterima kojima su namenjeni procesi u kojima su učestvovali učesnici su beskućnici, stanovnici ruralnih sredina, društveno osetljive grupe, osuđena lica u kazneno-popravnim ustanovama, kao i umetnici.

Grafikon 22.

Dužina trajanja procesa (broj meseci) (poduzorak učesnika)

Učesnici ističu da su jedan mesec (19,7%) i jedna godina (18,2%) najčešća trajanja procesa. Najveći deo, oko dve trećine, traje 6 meseci ili kraće (65,2%), a samo 6% dve godine ili duže (grafikon 22).

Dalje su učesnici odgovarali na koji način su saznali za participativni proces u kojem su učestvovali (grafikon 23).

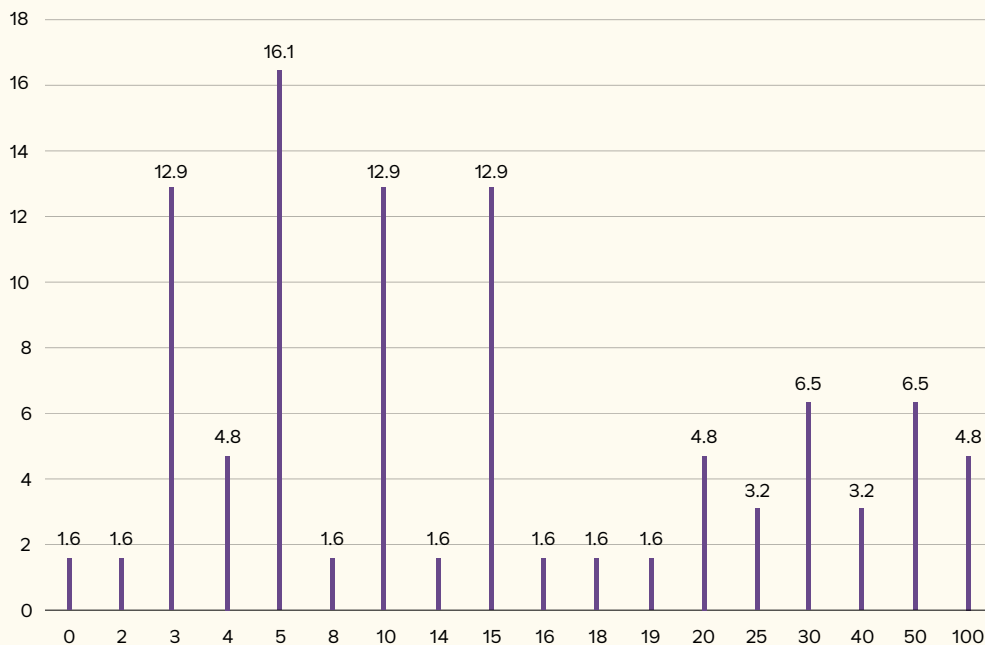

Grafikon 23.

Načini na koje su učesnici saznali za participativni proces (mogućnost višestrukog odabira) (%)

Direktno je kontaktirano od strane organizatora sa nešto ispod trećine učesnika, odnosno 32,5%. Preko radnog mesta ili škole za svoj participativni proces je saznalo 27,3% ispitanih učesnika, preko javnih ustanova i institucija 18,2% njih. Dalje, preko porodice, komšija, prijatelja, poznanika, upoznato je njih 14,3%, putem interneta njih desetina (10,4%), Najzad, preko lokalnih udruženja građana saznalo je 7,8% učesnika.

Ostali navedeni odgovori obuhvatali su fakultet, odnosno profesore sa fakulteta i kolege u nekoliciini slučajeva.

Grafikon 24.
Broj učesnika participativnog procesa (%)

Grupe učesnika su činile uglavnom manje grupe. U dve trećine slučajeva bilo je angažovano 15 ljudi ili manje, a u jednoj četvrtini preko 20, pa sve do 100 (kojih je bilo u slučajevima 5% procesa).

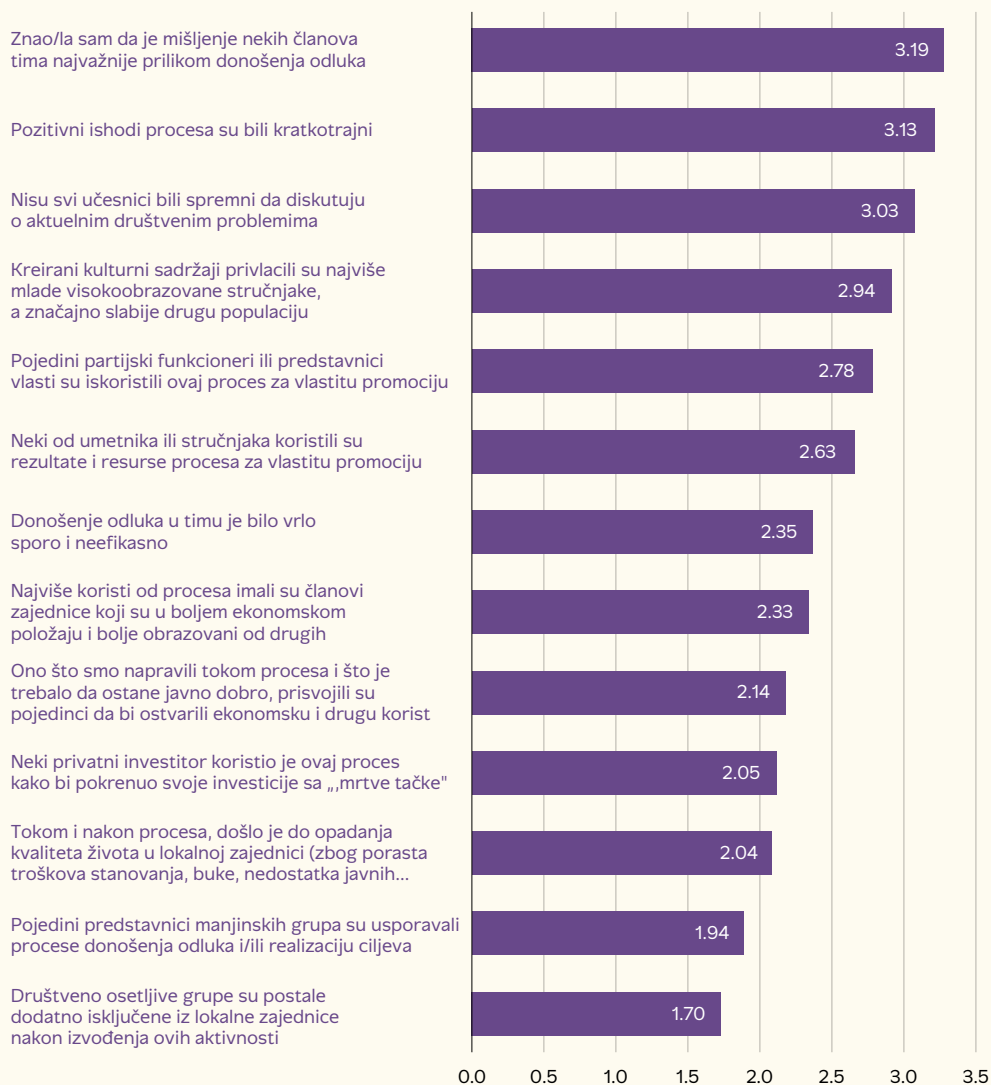
Upitani da odgovore sa koliko organizatora ili organizatorki procesa su lično sarađivali, učesnici su naveli 0 u **čak** 73,1% slučajeva, a 1 u 14,9%. 2 je navelo 3%, 3 njih 6%, a sa 4 organizatora ili organizatorki je lično sarađivalo 3% učesnika.

POZITIVNA I NEGATIVNA ISKUSTVA UČEŠĆA U PARTICIPATIVNIM PROCESIMA

Sledeća grupa pitanja odnosila se na jedan participativan proces u kojem su svi ispitanici bili najviše angažovani u poslednjih pet godina. Na petostepenoj Likertovoj skali odgovarali su koliko se slažu sa pojedinim pozitivnim i negativnim aspektima procesa, kojih je bilo ukupno 39. I ovde je, kao i kod prve baterija pitanja, bila namera da se izbegne uopštavanje, te da se ispitanici prisete konkretnog iskustva, uz procenu da izabrani proces poznaju dobro, te mogu proceniti i njegove pozitivne, ali i negativne aspekte. Pozvani su da procene samo jedno iskustvo, a ne dva (posebno pozitivno i posebno negativno), najpre zbog dužine upitnika, kako bi se izbegli potencijalni problemi vezani za zamor, kao i indukovanje odgovora pozitivnim i negativnim predznakom.

Grafikon 25 prikazuje prosečne vrednosti slaganja sa iskazima koji odražavaju negativna iskustva u vezi sa procesom u kojem su ispitanici

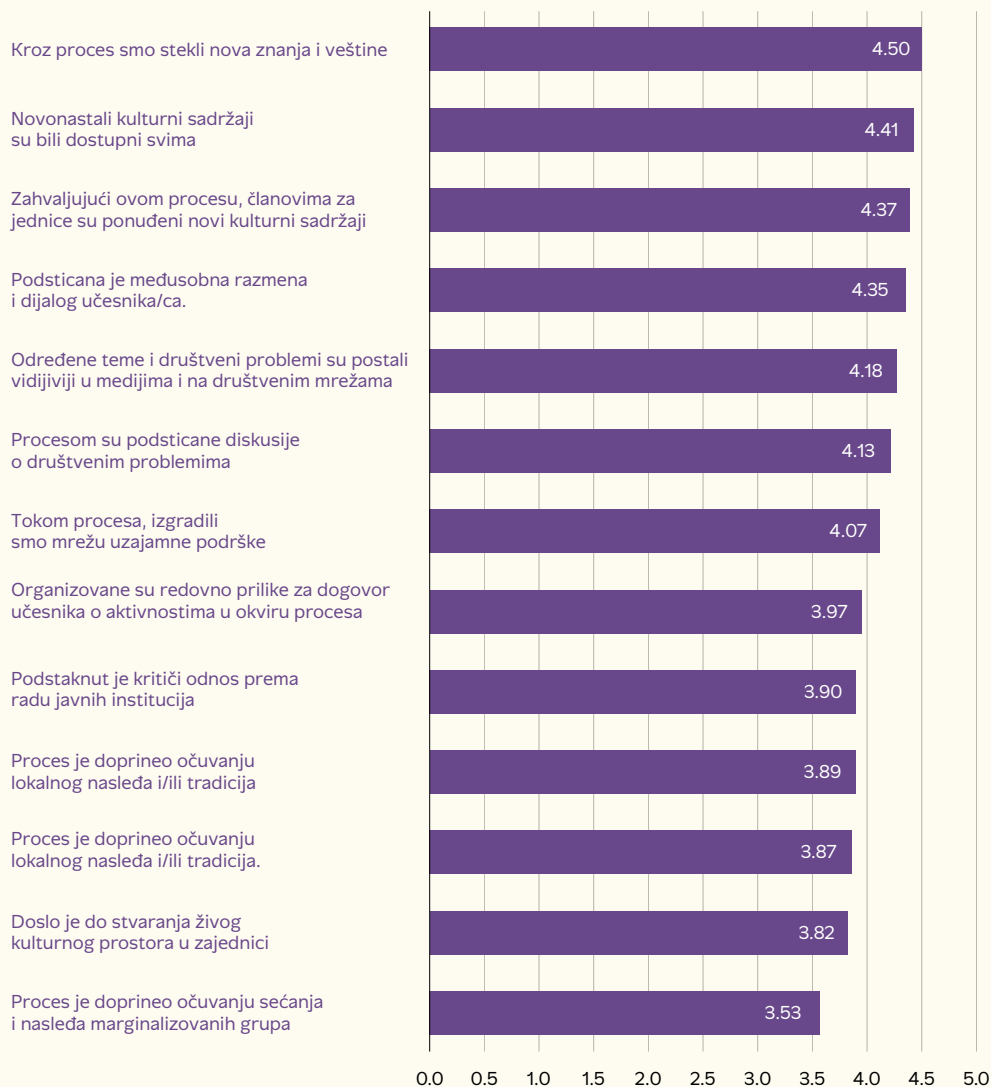
učestvovali. U ovom smislu prednjači iskaz „Znao/la sam da je mišljenje nekih članova tima najvažnije prilikom donošenja odluka” (3,19), a odmah zatim i ocena da su pozitivni ishodi procesa bili kratkotrajni (3,13). Opažanje da nisu svi učesnici bili spremni da diskutuju o aktuelnim društvenim problemima takođe ima ocenu blago iznad neutralne (3,03). Da su kreirani kulturni sadržaji privlačili najviše mlade visokoobrazovane stručnjake, a značajno slabije drugu populaciju, takođe je ocenjeno približno neutralnom ocenom (2,94). Ostali negativni iskazi su prikazani na grafikonu. Čak i negativan iskaz sa kojim se ispitanici najmanje slažu, da su društveno osetljive grupe postale dodatno isključene iz lokalne zajednice nakon izvođenja ovih aktivnosti, ima ocenu 1,7.

Grafikon 25.

Prosečne ocene slaganja sa negativnim aspektima procesa

Sledeći grafikon (26) prikazuje najviše ocenjene pozitivne aspekte procesa u kojoj su ispitanici bili najviše angažovani. Iskaz da su se kroz proces stekla nova znanja i veštine je relativno visoko ocenjen (4,5), a slede ga iskazi da su novonastali kulturni sadržaji bili dostupni svima (4,41) i da su zahvaljujući procesu članovima zajednice ponuđeni novi kulturni sadržaji (4,37). Da je podsticana međusobna razmena i dijalog učesnika je ocenjeno samo neznatno niže (4,35). Na grafikonu su prikazane prosečne vrednosti ostalih pozitivnih iskaza.

Grafikon 27 se nastavlja na prethodni grafikon. U njemu su prikazane prosečne vrednosti preostalih pozitivnih iskaza, ali sve slabije ocenjenih nego iznad. Tako, slaganje sa iskazom da su marginalizovane grupe aktivno učestvovalе u procesu iznosi ispod 3,5 (odnosno 3,46). Odmah ispod su iskazi da su stvoreni novi obrazovni programi dostupni svim članovima zajednice (3,44), i da su ispitanici tokom procesa uspeali da izgrade ili adaptiraju prostor za zajedničko korišćenje (3,43). Od svih pozitivnih iskaza, onaj da je proces poboljšao ekonomski položaj učesnika najslabije je ocenjen, sa 2,5.

Grafikon 27.

Prosečne ocene slaganja sa negativnim aspektima procesa (nastavak)

Razlike prema polu

Analiza je ukazala da nema statistički značajnih polnih razlika među ispitanicima u odnosu na njihovu ocenu stepena do kojeg je poslednji proces doveo do jačanja solidarnosti u (lokalnoj) zajednici, zatim, u odnosu na ocenu delotvornosti poslednjeg procesa, u odnosu na pokretanje javne debate o društvenim problemima, kao i u odnosu na njihovu ocenu delotvornosti poslednjeg participativnog procesa, s obzirom na početna očekivanja ispitanika.

Takođe, rezultati su ukazali i da nema značajnih polnih razlika u pogledu broja procesa u kojima su ispitanici učestvovali u poslednjih pet godina. Iako su u poduzorku organizatora muškarci ($M = 14.65$, $SD = 21.19$) bili zastupljeniji nego žene ($M = 9.05$, $SD = 8.70$), a u grupi učesnika žene zastupljenije više ($M = 7.65$, $SD = 11.45$) od muškaraca ($M = 5.50$, $SD = 7.22$), razlike nisu statistički značajne.

Dalje, što se tiče oblasti zastupljenosti, podaci su ukazali da su procesi iz oblasti arhitekture i urbanizma statistički značajno češće organizovane od strane muškaraca (χ^2 [df, 1] = 5.516, $p < .05$; Cramer's $V = .221$, $p < .05$), a procese iz oblasti kulturnog nasleđa od strane žena (χ^2 [df, 1] = 5.089, $p < .05$; Cramer's $V = .221$, $p < .05$). Sa druge strane, procesi iz oblasti savremene umetnosti nemaju razlike prema polu u smislu organizatora procesa.

Planirani iznos budžeta za aktivnosti na procesu ne razlikuje se prema polu organizatora.

Što se tiče slaganja sa stavovima o pozitivnim i negativnim ishodima u lično najangažovanim procesima tokom poslednjih pet godina, hi-kvadrat testovi su ukazali na nepostojanje statistički značajnih razlika stavova u odnosu na pol, uz dva izuzetka. Žene se manje slažu sa iskazom da je proces unapredio dostupnost komunalnih usluga svim **članovima** lokalne zajednice (χ^2 [df, 1] = 10.937, $p < .05$; Cramer's $V = .326$, $p < .05$), kao i sa iskazom da su tokom procesa odbranjeni ugroženi javni prostori i resursi (χ^2 [df, 1] = 10.946, $p < .05$; Cramer's $V = .300$, $p < .05$).

Konačno, kada se analizira samo poduzorak organizatora, podaci ukazuju na postojanje statistički značajnih razlika samo u stavu da je došlo do stvaranja živog kulturnog prostora u zajednici. Ovde je među ženama takođe primetan manji stepen slaganja sa iskazom u odnosu na muškarce (χ^2 [df, 1] = 9.780, $p < .05$, Cramer's $V = .335$, $p < .05$).

Razlike prema regionu

Pomenuta mesta prebivališta ispitanika su u cilju statističke analize grupisana u tri kategorije: Vojvodina (31% ispitanika iz ukupnog uzorka), Beograd (57% ispitanika) i Centralna Srbija (12% ispitanika). Skoro svi ispitanici, kako se videlo, potiču iz velikih gradova i većih mesta.

Prvo na šta je analiza ukazala je da nema statistički značajnih razlika prema regionu u odnosu na to koliko je poslednji proces na kojem je ispitanik bio angažovan doveo do jačanja solidarnosti u (lokalnoj) zajednici, zatim, u odnosu na ocenu delotvornosti poslednjeg procesa, u odnosu na pokretanje javne debate o društvenim problemima, kao i u odnosu na ocenu delotvornosti participativnog procesa, s obzirom na početna očekivanja ispitanika.

Što se tiče ograničenja sa kojima su se ispitanici susretali u nekom od participativnih procesa, hi-kvadrat testovi su ukazali da je po pitanju nesaradljivosti javnih institucija (χ^2 [df, 1] = 12.046, $p < .01$, Cramer's $V = .276$, $p < .01$) i nesaradljivosti organizacija u civilnom i/ili privatnom sektoru (χ^2 [df, 1] = 7.385, $p < .05$, Cramer's $V = .216$, $p < .05$), Beograd ocenjen lošije u odnosu na druga dva regiona.

Po pitanju preostalih vrsta ograničenja, nema razlika u odnosu na regionalnu pripadnost. Hi-kvadrat testovi su dalje ukazali i da nema značajne razlike ni po jednom razlogu prekida daljeg rada na nekom procesu ili do većih teškoća koje su zaustavljale rad.

Planirani iznos budžeta za aktivnosti na procesu ne razlikuje se prema regionu iz kojeg organizator potiče.

Dalje, analiza je ukazala da nema značajnih razlika u odnosu na to u koliko procesa je ispitanik bio angažovan u poslednjih pet godina u odnosu na regionalnu pripadnost, kako u ukupnom uzorku, tako i u poduzorcima organizatora i učesnika.

Kada su u pitanju slaganja sa pozitivnim i negativnim ishodima procesa, analize su ukazale na pojedine statistički značajne razlike između tri regionalne grupe.

- U Centralnoj Srbiji se značajno manje nego u Vojvodini i Beogradu ispitanici slažu da je proces u kojem su bili najviše angažovani osnažio savremeno umetničko istraživanje i izražavanje ljudi u zajednici (χ^2 [df, 2] = 17.592, $p < .05$, Cramer's $V = .263$, $p < .05$).
- U Vojvodini se znatno više nego u drugim dvama regionima ispitanici slažu da su, zahvaljujući datom procesu, članovima zajednice ponuđeni novi kulturni sadržaji (χ^2 [df, 2] = 18.498, $p < .05$, Cramer's $V = .259$, $p < .05$).
- U Centralnoj Srbiji se značajno manje nego u Vojvodini i Beogradu ispitanici slažu da su pojedini predstavnici manjinskih grupa usporavali procese donošenja odluka i/ili realizaciju ciljeva (χ^2 [df, 2] = 30.108, $p < .001$, Cramer's $V = .356$, $p < .001$).
- U Centralnoj Srbiji se značajno manje nego u Vojvodini i Beogradu ispitanici slažu da, tokom participativnog procesa, nisu svi učesnici bili spremni da diskutuju o aktuelnim društvenim problemima (χ^2 [df, 2] = 17.915, $p < .05$, Cramer's $V = .253$, $p < .05$).
- U Centralnoj Srbiji je znatno viši stepen slaganja u odnosu na druga dva regiona sa iskazom da su kreirani kulturni sadržaji privlačili najviše mlade visokoobrazovane stručnjake, a značajno slabije drugu populaciju (χ^2 [df, 2] = 15.898, $p < .05$, Cramer's $V = .250$, $p < .05$).
- U Centralnoj Srbiji je značajno više slaganje nego u Vojvodini i Beogradu da je došlo do formiranja novih procedura i načina donošenja odluka u lokalnoj zajednici (χ^2 [df, 2] = 20.610, $p < .01$, Cramer's $V = .291$, $p < .01$).
- Konačno, u dvama regionima je značajno više nego u Centralnoj Srbiji slaganje ispitanika sa iskazom da je pospešen dijalog

sa javnim institucijama (χ^2 [df, 2] = 17.512, $p < .05$, Cramer's V = .247, $p < .05$).

Razlike prema oblasti

Kada je u pitanju savremena umetnost kao oblast u kojoj je poslednji participativni proces realizovan, podaci ukazuju na veći broj statistički značajnih povezanosti sa pozitivnim i negativnim iskustvima vezanih za participativni proces sa ličnim najvećim angažovanjem. Prvo, ispitanici iz ove oblasti imaju statistički značajno viši stepen slaganja sa iskazom da su stvoreni novi obrazovni programi dostupni svim članovima zajednice (χ^2 [df, 4] = 14.336, $p < .01$, Cramer's V = .330, $p < .01$), zatim, da su redovno organizovane prilike za dogovor učesnika o aktivnostima u okviru procesa (χ^2 [df, 4] = 14.377, $p < .01$, Cramer's V = .302, $p < .01$), kao i da je donošenje odluka u timu bilo vrlo sporo i neefikasno (χ^2 [df, 4] = 9.740, $p < .05$, Cramer's V = .251, $p < .05$). Sa druge strane, u ovoj oblasti je u odnosu na druge dve manji stepen slaganja sa iskazom da je tokom i nakon procesa došlo do opadanja kvaliteta života u lokalnoj zajednici (zbog porasta troškova stanovanja, buke, nedostatka javnih prostora i sl.) (χ^2 [df, 4] = 13.106, $p < .05$, Cramer's V = .345, $p < .05$), i sa iskazom da je neki privatni investitor koristio proces kako bi pokrenuo svoje investicije sa „mrtve tačke“ (χ^2 [df, 4] = 14.974, $p < .01$, Cramer's V = .367, $p < .01$). Takođe, neadekvatnost uslova (problemi sa prostorom, opremom, materijalima za rad itd.) je tip ograničenja koji se statistički značajno češće opaža (χ^2 [df, 1] = 6.618, $p < .05$, Cramer's V = .181, $p < .05$). Konačno, promene pravaca se ovde češće pominju kao razlog prekida daljeg rada na nekom procesu ili uzrok većih teškoća koje su zaustavljale rad (χ^2 [df, 1] = 4.639, $p < .05$, Cramer's V = .152, $p < .05$).

Oblast kulturnog nasleđa je ocenjena kao delotvornija u odnosu na druge dve u smislu pokretanja javne debate o društvenim problemima (χ^2 [df, 1] = 22.358, $p < .05$, Cramer's V = .340, $p < .05$). Takođe, u odnosu na oblasti savremene umetnosti, kao i arhitekture i urbanizma, statistički je značajno veći stepen slaganja sa iskazom da su društveno osetljive grupe postale dodatno isključene iz lokalne zajednice nakon izvođenja aktivnosti procesa (χ^2 [df, 4] = 9.615, $p < .05$, Cramer's V = .285, $p < .05$), a manji je stepen slaganja sa iskazom da su najviše koristi od procesa imali članovi zajednice koji su u boljem ekonomskom položaju i bolje obrazovani od drugih (χ^2 [df, 4] = 9.714, $p < .05$, Cramer's V = .282, $p < .05$).

Razlike prema planiranom budžetu

U cilju ispitivanja povezanosti iznosa planiranog budžeta za aktivnosti i percepcije ograničenja u participativnim procesima, kao i razloga prekida rada na participativnim procesima, korišćeni su hi-kvadrat testovi. Analize ukazuju na nepostojanje statistički značajnih razlika u ovom smislu u odnosu na budžet, uz izuzetak vezan za ljudstvo. Konkretnije, visina budžeta je povezana sa redom percepcijom manjka ljudi na participativnim procesima (χ^2 [df, 2] = 16.398, $p < .05$, Cramer's V = .391, $p < .05$).

U cilju ispitivanja povezanosti iznosa planiranog budžeta za aktivnosti

i percepcije pozitivnih i negativnih ishoda procesa, izvršene su korelacione analize. One su ukazale na negativnu povezanost između iskaza da su pozitivni ishodi procesa bili kratkotrajni i visine iznosa budžeta ($p = .233$, $p < .05$), odnosno, veći budžet, iz ugla organizatora, dovodio je do dugotrajnijih pozitivnih ishoda procesa.

Takođe je primetna i negativna korelacija visine budžeta sa stavom da su kreirani kulturni sadržaji privlačili najviše mlade visokoobrazovane stručnjake, a značajno slabije drugu populaciju ($p = .257$, $p < .05$). Drugim rečima, procesi koji su budžetirani više uključuju i drugu populaciju osim visokoobrazovanih stručnjaka.

ORGANIZATORI VS. UČESNICI

Rezultati ukazuju da organizatori u odnosu na učesnike pozitivnije percipiraju efekte participativnih procesa, i generalno pozitivnije ocenjuju svoja iskustva sa učešćem u participativnim procesima. Prvo, organizatori bolje ocenjuju delotvornost poslednjeg (završenog) participativnog procesa u odnosu na svoja početna očekivanja (χ^2 [df, 1] = 23.321, $p < .05$, Cramer's $V = .332$, $p < .05$). Drugo, oni više nego učesnici smatraju da je poslednji participativni proces doveo do jačanja solidarnosti u (lokalnoj) zajednici (χ^2 [df, 1] = 28.674, $p < .01$, Cramer's $V = .368$, $p < .01$). Međutim, kada su u pitanju ograničenja, oni češće percipiraju nedostatak motivacije i volje za učešćem među građanima, u odnosu na učesnike (χ^2 [df, 1] = 4.505, $p < .05$, Cramer's $V = .142$, $p < .05$).

Po pitanju pozitivnih i negativnih iskustava sa procesima u kojima su ispitanici bili najangažovaniji tokom poslednjih pet godina, primetne su statistički značajne razlike između organizatora i učesnika. Organizatori se više slažu da je proces osnažio savremeno umetničko istraživanje i izražavanje ljudi u zajednici (χ^2 [df, 1] = 14.544, $p < .01$; Cramer's $V = .327$, $p < .01$), da su stvoreni novi obrazovni programi dostupni svim članovima zajednice (χ^2 [df, 1] = 13.278, $p < .05$; Cramer's $V = .317$, $p < .05$), da su zahvaljujući procesu članovima zajednice ponuđeni novi kulturni sadržaji (χ^2 [df, 1] = 11.543, $p < .05$; Cramer's $V = .280$, $p < .05$), da su novonastali kulturni sadržaji bili dostupni svima (χ^2 [df, 1] = 17.295, $p < .01$; Cramer's $V = .351$, $p < .01$), da su redovno organizovane prilike za dogovor učesnika o aktivnostima u okviru procesa (χ^2 [df, 1] = 19.460, $p < .01$; Cramer's $V = .351$, $p < .01$), da su kroz proces stekli nova znanja i veštine (χ^2 [df, 1] = 11.439, $p < .05$; Cramer's $V = .268$, $p < .05$), da je došlo do stvaranja živog kulturnog prostora u zajednici (χ^2 [df, 1] = 17.215, $p < .05$; Cramer's $V = .352$, $p < .05$), da su procesom podsticane diskusije o društvenim problemima (χ^2 [df, 1] = 12.450, $p < .05$; Cramer's $V = .287$, $p < .05$), i, konačno, da je podsticana međusobna razmena i dijalog učesnika (χ^2 [df, 1] = 10.067, $p < .05$; Cramer's $V = .287$, $p < .05$).

Sa druge strane, kada su negativni ishodi u pitanju, primetno je jače slaganje među učesnicima. Statistički su značajne razlike u slučaju iskaza da ono što se napravilo tokom procesa i što je trebalo da ostane javno dobro, prisvojili su pojedinci da bi ostvarili ekonomsku i drugu korist (χ^2 [df, 1] =

12.391, $p < .05$; Cramer's $V = .310$, $p < .05$), zatim, da su pojedini partijski funkcioneri ili predstavnici vlasti iskoristili proces za vlastitu promociju (χ^2 [df, 1] = 9.774, $p < .05$; Cramer's $V = .273$, $p < .05$), da su najviše koristi od procesa imali članovi zajednice koji su u boljem ekonomskom položaju i bolje obrazovani od drugih (χ^2 [df, 1] = 10.589, $p < .05$; Cramer's $V = .295$, $p < .05$), ali i sa stavom da se tokom procesa izgradila mreža uzajamne podrške (χ^2 [df, 1] = 10.297, $p < .05$; Cramer's $V = .254$, $p < .05$).

KOMENTARI ISPITANIKA

U poslednjem delu, preneseni su dodatni komentari ispitanika ostavljenih na otvorenom pitanju na samom kraju ankete.

Najteže je bilo uspostaviti kontakt sa ljudima sa margine. Nemaju poverenja i radije bi bili anonimni.

Javne ustanove kulture nisu sistemski otvorene za participaciju, već zavise od entuzijazma i motivacije pojedinih zaposlenih ili redakcija unutar ustanova. Recimo, ustanove studentske kulture, sa kojima imam najviše iskustva, izvan pro forma učešća predstavnika Studentskog parlamenta i Univerziteta u upravnim odborima, nemaju sistemski, a to znači: planiran, stalan, transparentan i dugoročan, set procedura putem kojeg uključuju studente u kreiranje svog programa ili u debatu o vrednostima na kojima taj program treba da počiva (recimo: društvena kritika, socijalna pravda, solidarnost, tolerancija, poštovanje ljudskih i manjinskih prava, i druga ustavna načela na papiru, ili bar: originalna umetnost u skladu sa savremenim estetskim kretanjima, davanje prve šanse mladim umetnicima i studentima, promovisanje savremene studentske umetnosti i sl.). Zato je pravi izazov ubediti uprave ustanova da ulože sredstva za sprovođenje nekog participativnog procesa sa studentima unutar ustanova studentske kulture, što je apsurdno. Iz mog iskustva, sličan problem – i izazov za entuzijaste unutar ustanova – javlja se i u drugim javnim ustanovama kulture, koje onda ciljna grupa za participaciju ne doživljava kao otvorene i svoje, i radije odlazi u neformalne ili privatne ustanove, gde rado učestvuje u participativnim procesima.

S obzirom na to da sam više od 20 godina uključena u projekte koji su u najvećoj meri zasnovani na ideji participacije (dece, mladih, migranata, nacionalnih manjina, socijalno ugroženih...), verujem da je princip zajedničkog jedini (ili jedan od retkih) moguć/realan/održiv na putu ka društvenim promenama. Problem je što su svi naši projekti kratkog daha (nekoliko meseci) i teško je, ali ne i nemoguće, obezbediti dugoročniju održivost, kao i neuključenost važnih institucija. Lično sam ubeđena da se kroz obrazovne institucije i ustanove kulture, lokalna udruženja i neposrednu komunikaciju sa građanima (na ulici) dopire do najvećeg broja ljudi, a da je do kreativnosti, dovitljivosti i

otvorenosti forma u koju ove podsticajne ideje treba upakovati da bi bile svima jednako dostupne.

Ključni (lični) problem koji sam ja imala sa ovom vrstom rada je bila usredsređenost organizatora na finansijska sredstva. Projekti su krojeni za fondove, a ne obrnuto. Cilj je uvek bio ispuniti projektne ciljeve, a ne, zapravo, doprineti nekakvoj promeni ili poboljšanju uslova u zajednici. Na primer, učestvovala sam u nekoliko projekata koji su se bavili migrantima. Na papiru, ideja projekata je bila da se pospeši uključivanje migranata u lokalnu zajednicu. U realnosti, migranti su bili korišćeni za svrhe projekta – da se zabeleži njihovo prisustvo na događaju ili participacija u radionici. Njihov položaj ili uslovi života nisu ni na koji način bili poboljšani, niti je to zapravo bio cilj. Projekat se piše da se dobije novac, a ne da se, zapravo, nešto smisleno uradi. To je moje generalno iskustvo u ovoj vrsti posla.

Mislim da su dva ključna izazova bila sledeća: predstavnici institucija potpuno ignorišu poziv da predstave svoju poziciju u deliberativnom procesu, u kom je ključno da budu predstavljene sve relevantne perspektive – skepsa učesnika da ovo nije još jedan od pro forma procesa participacije koji služi za legitimisanje privatnih interesa.

Pitanje odnosa moći mislim da je ključno u ovim procesima.

Konkretna uloga donosilaca odluka i prosto unapređenje; praćenje inicijative, efekti, merenje, zaključak i dalje aktivnosti.

Kreativnost i stvaralaštvo i strast u tome. S tim da ljudi prvo rade, ne čekajući na novac, a i da on ne kasni.

Neophodno je imati ljude različite energije jer su participativni procesi zahtevni i raznovrsni. Najvažniji su socijalno hiperinteligentni. Važno je i učešće relevantnog predstavnika iz javnog sektora.

Iskustvo koje imamo u participativnim projektima je protivurečno, jer od potpuno isplaniranih projekata smo više očekivali nego od onih gde smo ostavili prostor za kreativnu improvizaciju. Analiza pokazuje da je tek u finalizaciji realizacije potreban strogo kontrolisan plan, a kroz proces je bilo mnogo manje problema kod projekata koji nisu bili precizno isplanirani.

Nemamo razvijenu svest o participativnim procesima u planiranju projekata-programa.

Troma administracija državnih institucija (Ministarstva). Nestručnost i nepotizam komisija koje odlučuju o participativnim procesima i projektima. Forsiranje „svetskih“ trendova u kreiranju procesa i za-

nemarivanje sopstvenih vrednosti, a samim tim i blokade u razvoju kreativnosti, koja bi, prirodno, trebala da se naslanja na sopstveni razvojni put.

Problemi su srodni sa drugim praksama ovog tipa: marginalizacija kulture (čak progresivna paraliza) – ukoliko i postoje valjani zakoni, operacionalizacija istih je najslabija tačka; tu se procesi i zaustavljaju, ili nastavljaju u devijantnoj, beskorisnoj formi; – česte promene vlasti uvek donose vrstu „amnezije“ – sve se briše, i kreće se „iz početka“; – nedovoljna fleksibilnost institucija za alternativne prakse, generalno; – parohijalni odnos ka postojećim resursima; – nedovoljna vidljivost i medijska podrška inicijativama u kojima učestvuje nevladin sektor; – još uvek nedovoljna potreba, motivacija za participativnim praksama i manjak resursa NVO za učešće u njima – resursi su prevashodno angažovani na regulisanju egzistencijalnih pitanja.

Problemi sa odnosima moći. (Napominjem da ova iskustva nisu povezana sa procesom koji sam imenovala u prethodnim pitanjima) burn out članica, svojatanje ideja, krađa ideja, mobing, zadržavanje informacija, netransparentnost, samovolja.

Glavni problem koji smo mi imali je, naravno, finansiranje tj. nemogućnost dobijanja sredstava od strane fondova jer nismo podobni (politički). Drugi problem je otimačina, hajdučija naše borbe i 17 godina sistemskog rešavanja problema od strane drugih organizacija i tzv. „nezavisnih“ medija. To su glavni problemi zbog kojih grupe građane ne mogu da ostvare veće pobeđe. Participativni procesi su dobri, ali u lokalnoj sredini (manjoj pogotovu) su često deo i nekih drugih procesa.

Saradnja sa institucijama, finansijske poteškoće, načini sprovođenja i donošenja odluka, medijska prisutnost participativnih procesa.

Participativni pristup je jedan od ključnih segmenta u razvoju i diverzifikaciji aktivnosti ustanove. Verujem da ćemo u narednih 4-5 godina biti dosta usmereni ka tome.

Najveći problem je bila inertnost državnih i poluprivatizovanih institucija, kao i manjak iskustva određenih saradnika iz NVO sektora.

Lokalne zajednice ne pridaju mnogo važnosti kulturi, kulturnom nasleđu i znamenitostima. Oni o tome, na žalost, vrlo malo znaju i smatraju da je to novac koji njima donosi vrlo malo političkih poena.

Razočaravajuće je stanje u kulturi i odnos vlasti prema njoj, kao i nezainteresovanost javnosti za probleme u kulturi.

Zbog dugotrajnih procesa odlučivanja, komplikovane i neusklađene administracije i umreženosti velikog broja učesnika, često dolazi do opadanja početnog entuzijazma u realizaciji aktivnosti. Iako je na početku sve koncipirano kroz timski rad, finalizacija procesa zavisi od par ljudi, uglavnom jedne osobe koja je zadužena za projekat.

Proces uključivanja ljudi u aktivnosti je potpuno nepredvidiv i ne postoji model. Doći do pravih ljudi koji su pouzdani i razumeju da novac nije presudan da bi se stvari pokrenule sa mrtve tačke. To je živ organizam. U konkretnom slučaju je došlo do raspada tima jer je ideja izgledala utopistički. Međutim, ispostavilo se da je ipak bilo moguće pretvoriti bivšu poljoprivrednu apoteku u moderan prostor namenjen kulturi. Uspeli smo da pokrenemo zajednicu, nabavimo potrebne stvari, rasvetu za izložbe, stolice, stolove, angažujemo mesnu zajednicu da se uključi u renoviranje... programi su počeli da se organizuju u leto 2021. godine i od tad ne prestaju. Ovaj način pokretanja ljudi uticao je na nastajanje novih inicijativa koje su (provereno) nastale po ugledu na K3. Zajednica je shvatila da treba negativnu kritiku pretvoriti u konstruktivne ideje i pokrenuti akciju. Smatram da je energija dobrih ljudi presudna u razvoju zajednica, jer ako to postoji, doći će se do novca potrebnog za rad.

Najveći izazov: Kako ostvariti kontakt sa svim relevantnim grupama građana.

Prilikom odabira najužeg tima saradnika ispostavilo se da je jako bitno da se saradnici od ranije poznaju i da uživaju izvestan početni međusobni stepen poverenja.

Moji odgovori odnosili su se uglavnom na iskustva koja smo imali u participativnim procesima kao organizacija civilnog društva. S obzirom da dugi niz godina radim u Odeljenju za urbanizam i predsednik sam Komisije za planove, mogu reći da se zakonska forma participativnog postupka prilikom izrade planskih dokumenata (rani javni uvid i javni uvid, javne rasprave) sprovodi u potpunosti, ali je jako izražena inertnost i nezainteresovanost šire javnosti.

Učesnici procesa nisu nastavili sa radom na inicijativi jer su se pre-rasli prvobitni ciljevi, a novi nisu definisani. Uz to, zbog učešća na volonterskoj osnovi, projekat je postao neodrživ.

Participativni procesi planiranja kulture su bili pozitivno iskustvo za sve učesnike. Negovala se kultura razgovora, konstruktivne kritike, razmene i rada na nečemu što je za zajedničku dobrobit. Iako je početak bio dobar, i kreirani mehanizmi solidno postavljeni, činilo se kao da ne postoji želja da se oni primenjuju i unapređuju. Trenutno imamo situaciju razočarenja, apatije i čini mi se da se proces vratio

na početak, uz dodatno nezadovoljstvo i animozitet među učesnicima. Potrebno je obratiti pažnju na razvoj publike i tom pitanju prići sistemskim rešenjem uvrštavanja novog javnog konkursa na svim nivoima vlasti.

Participativni proces koji sam opisala nije bio zasnovan onako kako je postavljeno u pitanjima. dakle to nije bio kulturološki proces, već rad sa lokalnom zajednicom na edukaciji u specifičnim uslovima a koja se odnose na zaštitu nepokretnog kulturnog nasleđa. Zato neka pitanja nisu bila relevantna, ali iz mog iskustva mogu da kažem da se lokalna zajednica i upravljači kulturnim dobrima odazivaju i razumeju postupke koje stručnjaci prenose u okviru radnih sastanaka ili radionica. Moj utisak je da je lokalna zajednica pasivna i da očekuje od institucija i stručnjaka gotova rešenja, što čini da je interakcija veoma slaba i traje samo dok se procesi odvijaju, a kad se završe, onda se gasi interesovanje.

Participativni procesi na kojima sam radio su zakonski predefinisani. Iako dopuštaju mogućnost da budu participativniji, lokalna samouprava po pravilu nije zainteresovana.

Na osnovu dodatnih komentara se može zaključiti, kako je pokazano i u prethodnom delu, da su ograničenja sa kojima se susreću organizatori i učesnici participativnih procesa brojna, i da su najčešće vezana za nesaradljivost i nezainteresovanost od strane javnih ustanova (uz opažanu nestručnost i nepotizam), zatim, za pitanja finansiranja (i profitne orijentisanosti), za nezainteresovanost javnosti, kao i za pitanja distribucije moći između onih koji su uključeni u participativne procese.

ZAKLJUČAK

Ovo anketno istraživanje je imalo za cilj da ispita objektivne karakteristike i subjektivnu komponentu učešća u participativnim procesima u Srbiji. Na uzorku od 212 ispitanika, koji su lično popunjavali upitnik **online** putem, ispitani su percepcija efekata, ograničenja i razloga prekida rada participativnih procesa, odlike procesa specifično iz ugla njihovih organizatora i učesnika, kao i pozitivna i negativna iskustva učešća u ovim procesima.

Što se tiče efekata participativnih procesa, ispitanici su relativno zadovoljni, naročito kada je u pitanju delotvornost poslednjeg (završenog) participativnog procesa u odnosu na svoja početna očekivanja. Druga dva analizirana efekta – jačanje solidarnosti u (lokalnoj) zajednici i pokretanje javne debate o društvenim problemima – ocenjena su u proseku nešto više od neutralnog.

Analiza percepcije ograničenja sa kojima su se ispitanici susretali tokom participativnih procesa ukazuje da su najčešće u ovom smislu isticali nesaradljivost javnih institucija, manjak finansijskih sredstava, nedostatak motivacije i volje za učešćem među građanima i manjak ljudi.

Konkretnije, približno polovina svih participativnih procesa povezuje se sa ovim ograničenjima. Ostala ispitivana ograničenja – problemi u komunikaciji među učesnicima, nedostatak vremena za realizaciju aktivnosti u okviru procesa, manjak znanja i veština ljudi koje vode i organizuju i nesaradljivost organizacija u civilnom i/ili privatnom sektoru takođe se spominju često, približno u trećini slučajeva.

Kada su u pitanju razlozi prekida daljeg rada na nekom procesu ili većih teškoća koje su zaustavljale rad, preko četvrtine ispitanika je navelo kao razlog pad motivacije i interesovanja učesnika, kao i finansijske probleme, a nešto manje i nerealistična očekivanja. Slede problemi u poverenju i manjak transparentnosti u odlučivanju, kao i neefikasno vođenje procesa i aktivnosti te loše planiranje. Približno jedna desetina ispitanika navelo je kao razlog prekida rada nedovoljnu stručnost ljudi koji vode i organizuju i nejasno postavljene ciljeve, kao i promene pravaca i nedovoljnu informisanost učesnika. Nerealistični rokovi su bili veoma retko razlog prekida procesa.

Lokalna zajednica se ubedljivo najčešće pominje kao objekat kojem su primarno namenjeni participativni procesi, i to u čak sedam od deset slučajeva. Deca i mladi su sledeći najznačajniji primaoci namene procesa, zatim, javne institucije i donosioci odluka. Ekspertima je namenjena petina participativnih procesa, a znatno manje ženama, starima, etničkim manjinama, bolesnima i osobama za invaliditetom, ekonomski ugroženim grupama, LGBTQ populaciji, deci bez roditeljskog staranja, samohranim roditeljima, migrantima, i veteranima.

U okviru civilnog i javnog sektora se znatno češće realizuju participativni procesi nego u privatnom. Dalje, ključni donatori za aktivnosti u okviru organizovanog procesa su međunarodne institucije i fondacije, kao i državne institucije. Nešto ređe to je lokalna samouprava, pa i pojedinci i pojedinke, kao i lokalna udruženja građana ili fondacije. Korporacije i privatne firme su najređe ključni donatori. U najvećem broju slučajeva iznos budžeta ne prelazi 15000 evra, a uglavnom je i manji od 5000. Državne institucije, ministarstva, agencije, fondovi i javna preduzeća, kao i stručnjaci i konsultanti su najčešće pominjani kao partneri sa kojima se ostvarila ili planira saradnja na procesu. Timovi koji realizuju participativne procese najčešće imaju do 10 članova.

Načini na koje učesnici participativnih procesa saznaju za sam proces su najčešće direktan kontakt od strane organizatora, kao i preko radnog mesta ili škole. Slede javne ustanove i institucije, pa porodica, komšije, prijatelji, poznanici. Najređe su to lokalna udruženja građana. Podaci takođe ukazuju na generalno odsustvo lične saradnje učesnika sa organizatorima participativnih procesa.

Od negativnih iskustava koje ispitanici navode kao učesnici u participativnim procesima prednjače svest o tome da je mišljenje nekih članova tima bilo najvažnije prilikom donošenja odluka, potom i procena da su pozitivni ishodi procesa bili kratkotrajni. Takođe se veoma često ističe i opažanje da nisu svi učesnici bili spremni da diskutuju o aktuelnim društvenim problemima, i da su kreirani kulturni sadržaji privlačili najviše mlade visokoobrazovane stručnjake, a značajno slabije drugu populaciju. Međutim, sa druge

strane, mnoga pozitivna iskustva su relativno visoko ocenjena i u globalu prevladavaju nad negativnim. Ovde prvenstveno spadaju iskazi da su se kroz participativni proces stekla nova znanja i veštine, da su novonastali kulturni sadržaji bili dostupni svima, da su, zahvaljujući procesu, članovima zajednice ponuđeni novi kulturni sadržaji i da je podsticana međusobna razmena i dijalog učesnika.

Pol je generalno slaba determinanta ispitivanih varijabli. Region je dosta značajniji, u smislu da su participativni procesi u Centralnoj Srbiji uglavnom negativnije ocenjeni u pogledu ličnih iskustava učesnika u procesima. Visina planiranog budžeta, razumljivo, povezana je sa redom percepcijom manjka ljudi na participativnim procesima, redom percepcijom kratkotrajnosti pozitivnih ishoda procesa, kao i redom percepcijom da kreirani kulturni sadržaji tokom procesa privlače najviše mlade visokoobrazovane stručnjake, a značajno slabije drugu populaciju. Organizatori pozitivnije percipiraju efekte participativnih procesa i generalno pozitivnije ocenjuju svoja iskustva sa učešćem u participativnim procesima, u poređenju sa ispitanicima iz poduzorka učesnika.

Ono što je primetno iz otvorenih odgovora je da ispitanici, kada govore o participativnim iskustvima, koriste veći broj termina za iste procese, ili pojmovi semantički variraju, što je moglo uticati na preciznost njihovih odgovora. Širok semantički opseg i teškoće usled raznolikosti pristupa prilikom definisanja osnovnih pojmova uočeni su već prilikom pripreme upitnika, kada su sakupljeni predlozi od koleginica i kolega iz različitih disciplina. Stoga, fokus grupe u sledećoj fazi empirijskog istraživanja mogu biti značajan izvor za dopunu i elaboraciju ovde prikupljenih podataka.

REFERENCE

Biffignandi, S., and Bethlehem, J. (2021). <i>Handbook of web surveys</i> . Hoboken: John Wiley and Sons.	Sue, V. M. and Ritter, L. A. (2012). <i>Conducting Online Surveys</i> . London: Sage Publications Ltd.
Fielding, N. G., Blank, G., and Lee, R. M. (2016). <i>The SAGE handbook of online research methods</i> . Los Angeles: Sage.	Van Selm, M., and Jankowski, N. W. (2006). Conducting online surveys. <i>Quality and quantity</i> , 40, 435-456.
Nardi, P. M. (2018). <i>Doing Survey Research: A Guide to Quantitative Methods</i> (4th ed.). New York: Routledge.	Wright, J. D., and Marsden, P. V. (Eds.) (2010). <i>Handbook of survey research</i> (2nd ed.). Bingley: Emerald Group Publishing.

Oснаživanje participacije u kulturi i arhitekturi:
aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom

Empowering Participation in Culture and
Architecture: Activating Public Resources
for and with Community

Edicija / Series

KULTURA * UMETNOST * MEDIJI
Knjiga br. 37

Urednica edicije / Series Editor

dr Milena Dragičević Šešić

Urednice / Edited by

dr Nina Mihaljinac
dr Sonja Jankov

Izdavač / Publisher

Fakultet dramskih umetnosti,
Institut za pozorište, film, radio
i televiziju, Beograd

Faculty of Dramatic Arts,
Institute for theatre, film, radio
and television, Belgrade

Za izdavača / For publisher

prof. Miloš Pavlović, dekan FDU

Recenzenti / Reviewers

dr Ana Žuvela,
Odjel za kulturu i komunikacije,
Institut za razvoj i međunarodne odnose,
Hrvatska
dr Ksenija Petovar, Arhitektonski fakultet,
Univerzitet u Beogradu
dr Radivoje Dinulović,
Fakultet tehničkih nauka,
Univerzitet u Novom Sadu

Lektura i korektura / Editing and proofreading

Nemanja Sićević

Dizajn i prelom / Cover design and print set

Natalija Đorđević
Petar Stošić

Štampa / Print

Alta Nova, Beograd

Tiraž / Circulation

200

ISBN-978-86-82402-22-0

CIP - Каталогизacija y публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

332.1(082)
352(082)

OSNAŽIVANJE participacije u kulturi i arhitekturi: aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom =
Empowering participation in culture and architecture: activating public resources for and with
community / urednice, edited by Nina Mihaljinac, Sonja Jankov. - Beograd : Fakultet dramskih umetnosti,
Institut za pozorište, film, radio i televiziju = Belgrade : Faculty of Dramatic Arts, Institute for Theatre,
Film, Radio and Television, 2025 (Beograd : Alta Nova). - 379 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Edicija Kultura,
umetnost, mediji ; knj. br. 37)

"Ova monografija je nastala u okviru projekta EPICA – Osnaživanje participacije u kulturi i arhitekturi:
aktiviranje javnih resursa za i sa zajednicom (ID 7744648)..."--> kolofon. - Tiraž 200. - Str. 11-13:
Uvodna reč / Nina Mihaljinac. - Biografije: str. 373-379. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-86-82402-22-0

1. Михаљинац, Нина, 1987- [уредник] [аутор додатног текста] 2. Јанков, Соња, 1985- [уредник]
а) Локалне заједнице -- Зборници б) Регионални развој -- Зборници

COBISS.SR-ID 168124681